

מכללה ירושלים
החוג לספרות

הסיפור החסידי

עיצובו הפואטי והערכי
עיון בדרכי הוראתו

ד"ר דינה לוין

"תכתב זאת לדור אחרון, ועם נברא יהללך"

(תהילים, קב, יט)

לזכר בני משפחתי שנרצחו בשואה
סבא רבא וסבתא רבא צייזלר ונכדיהם הי"ד
סבי ר' זאב צייזלר ובנו מרדכי בן יונה הי"ד
דודתי מרת שושנה בת יונה צייזלר הי"ד
דודי ר' בן ציון בן דינה הורוביץ הלוי ובנו הי"ד
דודתי מרת קילא בת דינה הורוביץ הלוי הי"ד
דודתי מרתה בת דינה הורוביץ הלוי הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

יור"ל ע"י מכללה ירושלים

בית וגן ת.ד. 16078

טל. 02-6750911

החוג לספרות: טל. 02-6750968

דוא"ל: sifrut-jer@macam.ac.il

עיצוב ועימוד: אסתי שלנג

הדפסה ולוחות: מדיה גרף

תודות

עם הוצאת ספר זה אני מודה לבורא עולם, שזיכני להפיץ את מעיינות הסיפור החסידי.

ברצוני להודות להנהלת המכללה ולעומדת בראשה פרופ' דבורה רוזנווסר על העידוד ועל התמיכה בלימוד הסיפור החסידי ובפרסומו.

תודה מיוחדת לד"ר אסתר מלחי, סגנית מנהלת וראש החוג לספרות שתומכת בי כל השנים במאמצי לפרסם את הסיפור החסידי. תודה על הייעוץ ועל ההערות החשובות.

תודתי לתלמידותי בחוג לספרות שהשיגו והשיח עמן במהלך השיעורים המחיש בפני את התרומה שיש להוראת סיפורים אלו.

ד"ר דינה לוי

פתח דבר

אשרינו מה טוב חלקינו שזכינו בבית מדרשינו לתת יד וכתף לפיתוח תוכנית למודים של הוראת הספור החסידי. כמי שכבר מילדות קוראת ספורים חסידיים ונהנית מכל רגע, מפעל חשוב זה של ד"ר דינה לוי ועזרתה הברוכה של ד"ר אסתר מלחי הוא התגשמות חלום של קירוב הערכים והמסרים החנוכיים בסיפורים נפלאים אלה לציבור הרחב. מי יתן וחוברת זו והבאות בעקבותיה יהיו בגדר "ויפוצו מעינותיך החוצה", ויתרמו להגדיל תורה ולהאדירה, לשכבות נרחבות בציבור.

בברכה ובהוקרה
פרופ' דבורה רוזנווסר
ראש המכללה

❧ התוכן ❧

8	מבוא
10	בעיות מתודיות בהוראת הסיפור החסידי
11	החסידות - בשורה דתית וחברתית:
11	רקע היסטורי
11	בשורה דתית וחברתית
11	הסיבות להופעתה של התנועה
12	עקרונות התפיסה החסידית
13	ספרות העיון והסיפור החסידי
13	הסיפור החסידי כתשקיף לאידיאה החסידית
14	הסיפור החסידי כז'אנר ספרותי
16	כמה איפיונים תוכניים:
16	מצע ריאליסטי
16	הצדיק ומקומו בסיפור החסידי
17	האדם הפשוט
17	דרכים לעבודת ה' בסיפור החסידי
17	ערכים ותשתיות מוסריות
18	ציונו של "החזקה"
	❧ סיפור ראשון :
20	השם המאיר - החזקה ובעל העגלה ודרכי הוראתו
22	הסיפור
22	מבנה הסיפור

23	הדמויות:
23	הצדיק "החווה מלובלין"
24	החסידיים
25	בעל העגלה
27	החתן והכלה
28	דרכי עיצוב:
28	מוטיבים:
	מוטיב הכנסת כלה, מוטיב הראייה, מוטיב האור
	מוטיב השמחה, מוטיב הניגון, מוטיב הריקוד, מוטיב השם
34	תשתיות ורבדים
	תשתיות לשוניות, רובדי שפה, ביטויי לשון,
	חזרות לשוניות, תשתיות מחז"ל, תשתיות קבליות
36	סמלים בסיפור
	האור, הטלית, בעל העגלה, הקוויטל
40	הזמן והמרחב
41	הטלוס
41	ערכים חינוכיים
42	סיכום
43	הערות זידקטיות
	❖ סיפור שני:
46	ר' אלימלך ופת הלחם
48	הסיפור
49	מבנה הסיפור
50	הדמויות:
50	ר' אלימלך-פרטים ביוגרפיים
51	דמותו של ר' אלימלך בסיפור
52	הרינדאר
53	העבד הערל
53	הקב"ה

54	דרכי עיצוב:
54	פרטים ריאליסטיים
54	מוטיבים:
	מוטיב הנפילה, מוטיב ההליכה, מוטיב המכות, מוטיב הכיבו
55	סמלים:
	האש, נטילת הידיים, האילן, הפת, הסוס, הבית היהודי
58	הזמן
59	המרחב
60	העיצוב הלשוני ומשמעותו
60	שמות פעולה
60	מצלול
61	תשתיות
62	מבנה בינרי
62	קשר רעיוני בין פתיחת הסיפור לסיומו
62	האקסטאטיות
62	כוחה של תפילה
63	תהליך שינוי האישיות - תהליך חניכה
63	הטלוס
63	הערכים החינוכיים בסיפור
64	מצבתו של ר' אלימלך
65	נושאים לדיון
66	ציונו של ר' אלימלך
66	תפילת ר' אלימלך
67	ביבליוגרפיה

מבוא

מחקר הסיפור החסידי והוראתו תופס תאוצה חשובה, וההחלטה לכלול את הסיפור החסידי בבחינות הבגרות בספרות בחינוך הממ"ד בשנת הלימודים תשל"ט ראויה ומבורכת.

להוראת הסיפור החסידי חשיבות לימודית וחינוכית כאחת. הוראת הסיפור החסידי מחייבת ידע היסטורי של הבנת תהליכים חברתיים שהתרחשו בעם ישראל במאה ה-18 במזרח אירופה.

ההוראה מפגישה את הלומד עם הוויית חיים מופלאה שנשתמרה במפעל ספרותי אדיר של מאות ספרים.

הראשון שהבין את עוצמתם הגדולה של סיפורים אלה היה מרטין בובר, הוגה הדעות המפורסם של המאה העשרים. הוא הכיר את ערכה של החסידות והקדיש ארבעים שנה לחקור אותה. בובר אסף סיפורים חסידיים ופרסמם בספרו הידוע "אור הגנוז". הספר מכיל מאות סיפורים חסידיים, יצא באלפי עותקים ותורגם לשפות רבות.

הקריטריונים הספרותיים הרבים בז'אנר סיפורי זה משקפים את האתוס החסידי, שכן הסיפור החסידי יונק ממקורות ישראל קדומים ולימודו מאפשר לתלמיד להרחיב את הידע ברובדי התרבות היהודית, כמו התנ"ך, יצירות חז"ל, המדרש, הקבלה והפיטוי על ערכיהם ועל צורותיהם הספרותיות.

נוסף על כך עולם החסידות משמש תשתית חשובה בספרות של עם ישראל ומכאן שהיכרותם של התלמידים עם הסיפור החסידי עשויה להעמיק את הבנת יצירותיהם של י"ל פרץ, ש"י עגנון, שמשון מלצר ועוד.

גם יצירותיהם של משוררים רבים, כמו אורי צבי גרינברג וזלדה, יובנו היטב על רקע קשריהם עם עולם החסידות.

המגע החווייתי-הלימודי של התלמיד עם העולם הרוחני של החסידות, כפי שהוא משתקף בסיפור החסידי, חשוב ביותר בדורנו שבו יש התרופפות ערכית מצד אחד ותהייה וחיפוש רוחני מצד אחר.

העמידה מול מציאות פוסט מודרנית אשר את מחירה משלם האדם, והאדם הצעיר בפרט, באישיות תלושה משורשים, חשופה לאלימות מילולית ופיזית, מחייבת אותנו, המורים והמחנכים, לנסות ולחפש דרכים חדשות, מגוונות ומקורות הזדהות בעלי יכולת השפעה בונה.

כחוקרת של הסיפור החסידי וכמי שעוסקת בהוראתו במכללות זה שנים מספר,

1. ראה: דינה לוי, "למה ללמוד סיפור חסידי?", קשר עין, 177, אדר א'-אדר ב', תשס"ח וכן מעמקים אתר דעת, גליון 15, ניסן, תשס"ח.

אני סבורה שהרלוונטיות של הסיפורים החסידיים משמעותית מאוד והיא עשויה לתת מענה לאוכלוסיות רבות.

אף שהטקסטים נכתבו לפני שנים רבות, לא נס ליחם, וההיכרות עמם ופיצוח רעיונותיהם עשויים לסייע בעיצוב אישיותו של הנוער המתבגר המחפש את זהותו ולתרום להעשרה ולהעמקה של הקשרים החברתיים בינו לבין סביבתו. לאדם המבוגר העיון בסיפורים החסידיים עשוי לגרום הנאה רוחנית ואסתטית וכן לחיזוק ולהארה של פינות אפלות ומוסטרות בנשמתו.

פגישת התלמידים עם ספרות זו וחשיפת מרכיביה הפואטיים עשויה להעצים את אהדת הקורא המודרני לכוח היצירה שבה ובד בבד לאפשר לו להתרשם מגודל אישיותם של דמויותיו בתוך הפנמת הערכים המוסריים הגלומים ביצירה ספרותית זו.

ספר זה נועד לסייע למורים המעוניינים ללמד את הסיפור החסידי, לסטודנטים ולכל מי שמתעניין במחקר הסיפור החסידי.

ספר זה עוסק בהיכרות עם מושגי יסוד של הסיפור החסידי, בסמלים ובמוטיבים שארוגים ושזורים בתשתית הסיפור החסידי. הניתוח הספרותי חושף את דמות הצדיק שבכוח ראייתו המיוחדת מעלה על נס את האדם הפשוט, את מעשיו ואת כוונות לבו הטהורות.

אחרי הסבר מקדים של בעיות מתודיות והנחות יסוד בחסידות יבואו ניתוחים של שני סיפורים. אחד הסיפורים נכלל בתכנית הלימודים החדשה. הניתוחים מהווים הצעה לדרך הוראתם. בנוסף לניתוחים הספרותיים יודגשו הערות חינוכיות, שעולות מההיבט המוסרי שבסיפור.

כמו כן תינתנה הצעות דידקטיות להרחבתם של נושאים שונים שנחשפו בסיפור ולהשוואתם עם יצירות ספרות שונות, וכן רעיונות לפעילויות יצירתיות בתחומי דעת שונים.

הסיפור החסידי כפי שאומר גדליה נגאל² נולד עם החסיד הראשון שסיפר סיפור. אין אנו יודעים בדיוק מתי התרחש הדבר ויש להניח שהיה זה אחד מחסידי הבעש"ט או הוא בעצמו. זה החל במחצית הראשונה של המאה השמונה-עשרה.

הספר הראשון שבו מוכנסים סיפורים חסידיים נקרא "שבחי הבעש"ט" והוא נדפס לראשונה בקאפוסט בשנת תקע"ה (1815). ציון כרונולוגי זה מעמיד בפני המורה מספר קשיים אוביקטיביים.

לפנינו טקסטים בני מאות שנים שסופרו מפה לאוזן בידיש ורק לאחר מכן עברו תהליך של תרגום לעברית ולעיבוד יצירתי על ידי מלקטים שונים. הדבר יוצר פעמים רבות קשיים בהבנת השפה השונה מהעברית הצברית המדוברת. בנוסף לכך הטקסט משמר ביטויים בידיש, שאף הם עלולים להקשות על הבנת הכתוב.

קושי נוסף קשור לידע הרב שצריך המורה לרכוש בנסותו ללמד טקסטים אלו שמושגות על רובדי תרבות יהודיים כמו: התנ"ך, המדרש והקבלה. חישובים מחייב את המורה להעמיק, לשאול ולהיות קשוב לצפנים שבסיפור. כמו כן העולם הרוחני שהסיפור החסידי מציב בפני תלמידים מסוימים רחוק ושונה מעולמם, ולכן קשה להם להזדהות עם הדמויות המועלות בסיפור. פעמים ישנן דעות קדומות או מחסומים נפשיים אצל התלמידים או אפילו אצל המורים וזה מחייב את ניפוצם תוך כדי קירוב התלמידים להבין לא רק את העלילה אלא גם את הערכים הגלויים והמובלעים שביצירה.

העולם התרבותי הפוסט מודרני רואה את האדם במרכז. רצונותיו ושאיפותיו הם הנושא העיקרי ששולט בחיים התרבותיים והיצירתיים, ולכן ישנו קושי אמיתי ל"התקבלות" הסיפור החסידי שבא לחנך את האדם לתפיסות עולם אחרות. הפיכת הטקסט של הסיפור החסידי לטקסט ידידותי³ משפיע ומחנך היא אתגר עבור המורה שעשוי למצוא בז'אנר ספרותי זה אמצעים פואטיים ספרותיים רבים בשילוב ערכים מוסריים שיכולים לשפר את האקלים החברתי בכתה ובחברה כולה.

2 גדליה נגאל, מלקטי הסיפור החסידי, כרמל ירושלים, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 8.

3 יש לציין את מפעלו החשוב של פרופ' גדליה נגאל בהדרה מדעית של הסיפורת החסידית. כך יכול המורה והתלמיד כאחד למצוא סיפורים חסידיים הכתובים בכתב עברי רגיל ולא בכתב רש"י, כמו כן הוא הוסיף הערות חשובות ומועילות כמו: פירוש מילים, ציון ביוגרפי של הצדיק שמסיעות לקרוא להבין את הטקסט ולא לחשוש ממנו. היכולת לאתר את שמות הצדיקים המופיעים בסיפורים ולמקמם במפה ההיסטורית על כל גדולתם מתאפשרת לחוקר הסיפור החסידי במפעלו החשוב של הרב ד"ר יצחק אלפסי באנציקלופדיה "החסידות מדור לדור" ובשאר ספריו הרבים.

החסידות - בשורה דתית וחברתית

רקע היסטורי

החסידות היא תנועה דתית עממית רחבת היקף שקמה ביהדות מזרח אירופה ברבע השני של המאה ה-18. מייסד התנועה הוא ר' ישראל בן אליעזר-הבעל שם טוב שכינויו הבעש"ט. הוא נולד ב-1700 ועד גיל 35 לא נתגלה אלא חי כיהודי פשוט. את פעילותו הגלויה הוא החל בשנת 1735. הבעש"ט נפטר בשנת 1760.

בדור הראשון הבעש"ט היה יחיד ואחריו בא המגיד ממזריטש שכונה 'המגיד הגדול'. אחריהם במשך הדורות הבאים התפשטה החסידות. במקומות ובארצות רבות קמו "חצרות" הצדיקים. המשותף לכל החצרות הוא שבראשם עמד הצדיק המנהיג, שריכוז סביבו קבוצת חסידים אותם הוא הנחה בעבודת ה'. למרות הפיצול בחסידויות השונות ישנה אצל כולן אידיאולוגיה מרכזית היונקת מתורתו הראשונה של הבעש"ט.

בשורה דתית וחברתית

החסידות הביאה עמה בשורה של שינוי. בשורה דתית ובשורה חברתית. היא התוותה דרך רוחנית חדשה של עבודת ה' שלא הייתה מקובלת עד אז. היא הציעה קשר פנימי בין האדם לבוראו על ידי התבוננות האדם בעצמו ובפנימיותו.

החסידות יצרה דפוסי חברה חדשים, שנתגבשו בחצר הרבי וסביב דמותו הדומיננטית והכריזמטית. כך נוצר הווי חיים משותף בו הייתה לקבוצת החסידים תמיכה חברתית, פיזית ונפשית. אליו פנו בשאלות ובו התייעצו. ממנו בקשו ברכות בכל תחומי החיים. ממנו למדו לעבוד את ה' בתפילה של דבקות בשירה בסעודות השבת והחג שבילו במחיצתו ובדרכים נוספות רבות.

הסיבות להופעתה של התנועה⁴

ההיסטוריון שמעון דובנוב קושר את התפשטות החסידות למאורעות היסטוריים. לדבריו בתולדות עם ישראל בלטו שני יסודות: יסוד לאומי ויסוד אישי. היסוד הלאומי שלט והתבטא בהנהגה לפי ההלכה, ואילו היסוד האישי מצא את ביטויו רק אצל יחידים שעסקו בפילוסופיה ובקבלה.

החסידות פנתה להמון, ליסוד האישי. ישנה זיקה לדעתו, בין האירועים ההיסטוריים שקדמו לחסידות והתפשטותה בעקבות הפרעות של חמליצקי בשנים ת"ח-ת"ט (1648-1649) גדל הפער בין לומדי התורה לבין העם. נוצר

4 ראה: אטקס, עמנואל, תנועת החסידות בראשיתה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה-9-10, תל-אביב תשנ"א.

נתק בין היהדות הרבנית להמון העם, והחסידות נתנה פתרון מידי למשבר שנוצר.

ההיסטוריון בן ציון דינור⁵ בוחן את התפשטות החסידות במבט סוציאלי ובמבט משיחי. אף הוא מציין את המשבר החברתי בעקבות התפוררות הסמכות הרבנית, וכן מדגיש את המשבר השבתאי. העם היה נתון במשבר רוחני לאחר התאסלמותו של שבתי צבי והדבר הביא לדעתו את התפרצות החסידות. מתוך סיפורי 'שבחי הבעש"ט', מתורת החסידות וממכתבו של הבעש"ט לגיסו גרשון ומתוך עדויות על פעולות של ראשי החסידות הוא מנסה להוכיח, כי הבעש"ט ראה עצמו בתפקיד משיחי נבואי. אכן היתה לחסידים תודעה משיחית אולם הם לא היו משיחיים.

חוקר תרבות היידיש חנא שמרוק⁶ רואה בחסידות תנועה סוציאלית. ההנהגה היהודית לא טיפלה בבעיות של תשלום דמי חכירה שהיו היהודים צריכים לשלם לפריצים. כך קרה שיהודים רבים הושלכו לבתי הכלא. צדיקי החסידות אליהם פנו היהודים טפלו בבעיה זו ואספו כספים לפדות את אחיהם.

✦ עקרונות התפיסה החסידית

התפיסה החסידית מניחה שהעולם מכיל את נוכחות האל בבחינת "מלוא כל הארץ כבודו"⁷. ניצוצות הקודש נמצאים בכל מקום בעולם כפי שנאמר בזוהר: "לית אתר פנוי מינה"⁸. החסידות הושפעה מן הקבלה וכך עשויים להימצא בסיפורים מושגים ותפיסות עולם קבליות⁹. על פי תפיסת האר"י, הקבלה עסקה בדיונים על תהליכי התהוות העולם בעקבות 'השבירה', שגרמה לזעזוע טראומטי בהוויה האלוקית¹⁰.

בחסידות נתפס השבר שבמציאות כתוצאה של גאוות האדם החושב עצמו למלכו של עולם ומנסה לדחוק את מלכות השמים. מטרת האדם, על פי החסידות היא לתקן את פגמיו המוסריים תוך שהוא חושף את הניצוץ האלוקי הטמון בו. הדבר יעשה הן במחשבה והן על ידי פעולות חיוביות שיטו את העולם ממידת הדין למידת החסד, היינו מכף חובה לכף זכות. תפיסת האימננציה, שפירושה נוכחות האל היא בכל מקום בעולם, מאפשרת

5 בן ציון דינור, "ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים", מפנה הדורות, מוסד ביאליק, ירושלים תשט"ו.

6 חנא שמרוק, "החסידות ועסקי החכירות", ציון, 35 (תש"ל), עמ' 182-192.

7 ישעיהו, ג.

8 תיקוני זוהר (מנטובה), תיקון נו.

9 ראה: חלפון, מילון עברי קבלי.

10 יורם יעקבסון, מקבלת האר"י עד לחסידות, משרד הביטחון, תל-אביב תשמ"ד; הנ"ל תורתה של החסידות, משרד הביטחון, תל-אביב תשמ"ו.

לכל אדם להגיע לחוויה רוחנית של דבקות בבורא בכל הגע ורגע בחייו ולא משנה מהו מעמדו החברתי או הכלכלי. המושג 'דבקות' הוא אחד האידיאלים הנעלים ביותר במחשבה החסידית, ומונח זה מופיע אלפי פעמים בספרות העיון החסידית. רעיון הדבקות מתקשר לרעיון בסיסי נוסף: העבודה בגשמיות. רעיון זה פותח בהרחבה בכתבי ר' יעקב יוסף מפולנאה והמגיד ממזריטש, ובליקוטים המיוחסים לבעש"ט. כל אדם יכול להשיג את מעלת הדבקות על ידי קידוש החומר והעלאת ניצוצות הקודש שקיימים בכל תחומי החיים. כך הופכות הפעולות הטריויאליות של האדם כמו אכילה ושתייה ושאר הנאות החיים למציאויות של קודש, וכל אחד יכול לממש זאת בכל הגע בחייו אפילו אם אינו מצטיין בלמדנות מופלגת.¹¹

✦ ספרות העיון והסיפור החסידי

ליצירה החסידית שני מסלולים: ספרות העיון והסיפור החסידי. ספרות העיון מבטאת את עקרונות החסידות ואת עמדות הרוח שלה. היא מתחילה להתפרסם רק בדור השני על ידי תלמידי הבעש"ט, שכן הוא לא כתב את תורתו, לא את אמרותיו ולא את סיפוריו. ספרות העיון נמצאת בדרשות כפרשנות על פרשת השבוע. למשל: 'תולדות יעקב יוסף', שנכתב על ידי תלמידו הקרוב ר' יעקב יוסף מפולנאה. בדברי פרשנותו הוא מצטט הרבה את תורתו של הבעש"ט. כמו כן 'דגל מחנה אפרים', ספרו הדרשני של נכדו של הבעש"ט מבתו אדל ר' משה חיים מסלדיקוב וספרו של ר' אלימלך מליז'נסק 'נועם אלימלך'. ישנם כ-400 ספרי עיון חסידיים, המשקפים עוצמה רוחנית גדולה. לסיפור החסידי מעמד כשל דברי קודש. הוא קשור למעשיהם הקדושים של הצדיקים כפי שסופרו על ידי תלמידיהם, וכן קשור אף לסיפורים, שסופרו מפי הצדיק כמו: סיפורי ר' נחמן או סיפוריו של ר' ישראל מרוז'ין.¹²

✦ הסיפור החסידי כתשקיף לאידיאה החסידית

ניתוח הסיפורים החסידיים מעיד על זיקתם לאידיאה החסידית. הם תשקיף לאותם ערכים ויסודות אמונה של התורה החסידית שבאה לידי ביטוי בספרות העיון שהוזכרה לעיל. לכן זכה הסיפור החסידי למעמד מיוחד בחסידות. החסידים מייחסים לסיפור החסידי תכונות מיסטיות רוחניות, ועל כן בעצם הגדתו וסיפורו פועלים פעולה

11 ראה: יואב אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 16.

12 רבקה דביר - גולדברג, הצדיק החסידי וארמון הליתן, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשס"ג.

רוחנית-מפעילים כוחות רוחניים שעשויים להיות לעזר לבני אדם.¹³ ייחודו של הסיפור החסידי בכך שאינו נועד לשעשע אלא להשפיע על אישיותו של האדם וככזה הוא מכונן תודעה מוסרית ואמונה בכוחו של בורא העולם ובשליחיו-אלו הצדיקים.

✦ הסיפור החסידי כז'אנר ספרותי (סקירה מחקרית קצרה)

מחקר הסיפור החסידי החל עם עבודותיו ומחקריו של מרטין בובר בנושא זה. הוא החל בשנת 1920 בכינוס סיפורים חסידיים. בספרו 'אור הגנוז', שמהדורתו הראשונה ראתה אור ב-1946 הסיפורים הם קצרים ללא תוספות. בובר ראה בטקסט החסידי לא רק שדר טקסטואלי, אלא מסר אוטנטי ועדות להוויית החיים.¹⁴ בסיפור החסידי הוא מצא את ביטוייה השלם של ההווייה החסידית. מספר חוקרים נתנו דעתם על הגדרת ז'אנר ספרותי זה. יוסף דן בספריו: 'הנובלה החסידית'¹⁵ ו'הסיפור החסידי'¹⁶ דן בחסידות מנקודת מבט היסטורית בעקבות מוריו גרשום שלום וישעיהו תשבי. לדעתו, היצירה החסידית היא שלב נוסף בתוך המהלך של הקבלה והשבתאות. יוסף דן סובר שמרכיבי הסיפורת החסידית הם: עלילה מיתולוגית קבלית, גיבור מיתולוגי וקידוש הסיפור. קידוש הסיפור הופך את העלילה המיתולוגית לסיפור חסידי. הוא טוען, שהסיפור החסידי אינו דידקטי, ואינו בא להורות להמוני העם את משנתה של החסידות. על פי יוסף דן, ערכי היסוד של החסידות אינם תופסים מקום בגוף הסיפורים אלא רק בדרשות ובספרות העיונית.¹⁷ מחקריו של גדליה נגאל מובאים בספריו הרבים על החסידות.¹⁸ בהקדמתו לספרו 'הסיפורת החסידית' הוא קובע שלושה קריטריונים כוללניים להגדרת הז'אנר. הקריטריון הראשון הוא תימטי כלומר: כל סיפור שבו דמות הגיבור היא חסיד או צדיק נקרא סיפור חסידי. הקריטריון השני הוא סוציולוגי, האומר שכל סיפור שסופר בין חסידים אף הוא שייך לסיפור החסידי. הקריטריון השלישי הוא מוסרי, היינו, אם המסר של הסיפור טעון במסר מוסרי המקובל בחברה

13 על מעמד הסיפור החסידי בחסידות, ראה: דינה לוין, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, חיבור לשם תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"א, עמ' 37-34.

14 מרטין בובר, בפרדס החסידות, מוסד ביאליק, ירושלים ותל-אביב תשכ"ג, עמ' ה; הנ"ל, אור הגנוז, שוקן, ירושלים תל-אביב תשל"ט.

15 יוסף דן, הנובלה החסידית, מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ו, עמ' 13-11.

16 יוסף דן הסיפור החסידי, כתר, ירושלים, 1990, עמ' 8-7.

17 שם, שם, עמ' 4.

18 גדליה נגאל, מאגיה מיסטיקה וחסידות, הוצאת ירון גולן, תל-אביב 1992; הנ"ל, הסיפורת החסידית ותולדותיה ונושאה, מרכוס, ירושלים 1981.

היהודית, אף הוא ייחשב כסיפור חסידי.¹⁹ יואב אלשטיין הקדיש מחקרים רבים לסיפור החסידי. בספר 'מעשה חושב-עיונים בסיפור החסידי' הוא מנתח טקסטים של הסיפור החסידי בליווי פרשנות ספרותית.²⁰ בספרו 'פעמי בת מלך' עוסק אלשטיין בסיפורו של ר' נחמן מברסלב מעשה באבידת בת מלך, ומנסה להחיל עליו את המיתודה הסטרוקטורליסטית.²¹ בספרו 'האקסטאזה והסיפור החסידי' הוא קובע את האקסטאטיות כמאפיין הדומיננטי של הסיפור החסידי.²² דינה לויך בעבודת הדוקטור בחנה את סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק.²³ במחקרה היא קובעת, שהתשתית המוסרית בסיפור החסידי היא הבסיס ממנו ניתן להגיע להשגות רוחניות מטאפיזיות. חנה הנדלר בעבודת הדוקטור בדקה עיצובים ספרותיים ועמדות מטאפיזיות ביצירתו של מנחם מנדל בודק.²⁴ רבקה דביר-גולדברג חקרה את סיפורי ר' ישראל מרוז'ין וחשפה מטענים אידיאיים בסיפורים שנראים תמימים.²⁵ צבי מרק מנתח את סיפורי ר' נחמן מברסלב מתוך הנחה שהם משקפים תפיסת עולם אקזיסטנציאליסטית מובהקת.²⁶ אלפר אורה, חקרה את המימד הפנטסטי ביצירת ר' נחמן מברסלב, וקבעה שמוטיבים אשר נראים כפנטסטיים צומחים ממקורות יהודיים קדומים.²⁷

19 ראה: גדליה נגאל, הסיפורת החסידית, מרכוס, ירושלים 1981, הקדמה, עמ' 15.

20 יואב אלשטיין, מעשה חושב-עיונים בסיפור החסידי, עקד, תל-אביב תשמ"ד.

21 יואב אלשטיין, פעמי בת מלך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-אילן תשמ"ד.

22 יואב אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי-עיונים בסיפור החסידי, עקד, תל-אביב תשמ"ד.

23 דינה לויך, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, חיבור לשם תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"א, עמ' 37-34.

24 חנה הנדלר, הסיפור החסידי עיצובים ועמדות מטאפיזיות-עיון ביצירתו של מנחם מנדל בודק, חיבור לשם תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ג.

25 רבקה דביר - גולדברג, הצדיק החסידי וארמון הליותן, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשס"ג.

26 צבי מרק סיפורי ר' נחמן מברסלב - אקזיסטנציאליזם חסידי, עבודת M.A., אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ג.

27 אורה אלפר, המימד הפנטסטי ביצירת ר' נחמן מברסלב, חיבור לשם תואר דוקטור, אוניברסיטה עברית, ירושלים תשנ"ד.

✦ מצע ריאליסטי

הסיפור החסידי מציג מצע ריאליסטי מוגדר של זמן ומקום. ועל כן הוא מאופיין ככרונוטופוס²⁸. אין כוונתו של הסיפור החסידי להקנות לקורא או לשומע פרטים ריאליסטיים או היסטוריים. מטרתו להעביר מסרים דתיים רוחניים ואמוניים.

הוא מציין גם פרטי מסירה כלומר, את שמו של המסרן ואת ייחוסו, ובכך גוברת אמינותו של המספר והסיפור כאחד.

הסיפור החסידי מכיל פרדיספוזיציה כלומר, עמדות והוויות מרבדים היסטוריים קדומים כמו התנ"ך, מדרש וקבלה. על כן בניתוח הסיפור החסידי על הקורא לחשוף עמדות קדם אלו ואת תרומתן למהלך הסיפור.

✦ הצדיק ומקומו בסיפור החסידי²⁹

הסיפור החסידי מעמיד במרכז את דמותו הכריזמטית של הצדיק שבכל מהותו הוא פועל למען קהילתו ולמען כל מי שפונה אליו. הסיפור החסידי מעצב את הצדיק על ידי תיאור מעשיו, מחשבותיו או תורתו. לצדיק כוח רוחני מיוחד הנובע מקרבתו הגדולה לבורא והוא מסוגל להשפיע על מהלכי שמים לטובת עמו. הוא נתפס כ"יסוד העולם", כ"ציר העולם" אשר בדבקתו ובקדושתו מוריד את השפע לעולם- כלומר מקיים אותו³⁰.

28 על מאפייני הסיפור החסידי ראה: אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי- עיונים בסיפור החסידי, עקד, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 37-38.

29 על מקומו של הצדיק בסיפור החסידי ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, חיבור לשם תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"א, עמ' 34 עמ' 22-34.

30 על הצדיק בחסידות ראה: רבקה ש"ץ-אופנהיימר, "למהותו של הצדיק בחסידות עיונים

בתורת הצדיק של ר' אלימלך מליז'נסק", מולד, יח (תש"ך-תשכ"א), עמ' 378-365; יורם יעקבסון, תורתה של החסידות, משרד הביטחון, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 145-130. על הצדיק במשנתו של ר' אלימלך ראה: גדליה נגאל, משנת החסידות בכתבי ר' אלימלך מליז'נסק ובית מדרשו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטה העברית תשל"ב, עמ' 83-59, 194-216. על סגולותיו העל אנושיות של הצדיק ראה: הנ"ל, הסיפורת החסידית, מרוכס, ירושלים 1981, הקדמה עמ' 103-83. על הצדיק כארכיטיפ ראה: אנקורי, הלב והמעייין, אנקורי מיכה, הלב והמעייין, רמות, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב תשנ"א, עמ' 195-221; יוסף דן הסיפור החסידי, כתר, ירושלים 1990, עמ' 58-53.

✧ האדם הפשוט³¹

כפי שנאמר לעיל אחת מהנחות היסוד של החסידות היא השינוי במעמדם החברתי של פשוטי העם. החסידות מדגישה את עבודת הלב, את התמימות, את האמונה בקיום מצוות ואת ההתנהגות המוסרית. אותם עניים שמצבם הכלכלי מעורער, שאינם נחשבים לתלמידי חכמים מובהקים, מעוצבים בסיפור החסידי בהערכה רבה ודרגתם הרוחנית או המוסרית מושווית לא פעם לדרגתו הרוחנית של הצדיק.

✧ דרכים לעבודת ה' בסיפור החסידי

הסיפור החסידי מצביע על דרכים לעבודת ה' כמו: דיבוק חברים, ניגון, ריקוד ושמחה. כל הדרכים הללו הם אמצעים, שעשויים להביא לאקסטאטיות היינו לדרגה רוחנית גבוהה יותר. זוהי התרחשות נפשית של מפגש בין האדם לבין בוראו, והיא מאפיינת את הסיפור החסידי. האקסטאטיות היא פועל יוצא של רעיון האימננציה (נוכחות אלוקית מתמדת בעולם) המנוסח בחסידות בביטוי "כבודו מלא עולם". רעיון זה מבטא את האמונה בקיומו של קשר ישיר בין הבורא לברואיו, ועל כן יכול כל אדם להגיע לדרגה של דבקות, לזכך את נפשו ולהתקשר לבורא בדרכים שונות. אל הדבקות עשוי כל אדם להעפיל בשעת התפילה, בהתרכזות במילים ובאותיות ואפילו בדרכים גשמיות ובפעולות יום יומיות. כך הופכת הדבקות לאידיאל שכל אחד מסוגל להגיע אליו, אף אם הוא נמצא בשולי החברה ונחשב לאדם פשוט הרחוק מלימוד תורה. התכוונות מיסטית פותחת בפני האדם את השער למגע קרוב עם הבורא. שלב גבוה יותר של דבקות והתעלות רוחנית מתקשר לדמותו של הצדיק, אשר בדרך זו הוא מתקן לא רק את נשמתו אלא אף את נשמת העדה, את נשמת העם ואת נשמת העולם כולו. מכאן שהתחברות החסיד אל הצדיק והידבקותו בו הופכת גם אותו לשותף לתהליך התיקון. בנייתו הסיפור החסידי יש לשים לב לתיאורים של רגש עמוק אשר מובילים למצבים אקסטאטיים: רגשות של צער עמוק המביא לקרבת אלוקים, רגשות של שמחה והתעלות הנובעים משירה או מריקוד, או מלימוד תורה או מתוך תפילה עמוקה מלאת כוונות.

✧ ערכים ותשתית מוסרית

הניתוח הספרותי על כל מרכיביו עשוי להבליט ערכים מוסריים כמו: ענווה, כנות, מודעות עצמית, שליטה עצמית, ערבות הדדית ואחריות, מסירות נפש בקיום מצוות שבין אדם למקום ובין אדם לבורא.

31 על היהודי הפשוט ומקומו בסיפור החסידי ראה: יואב אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי-עיונים בסיפור החסידי, עקד, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 37.

"החווה מלובלין" - ר' יעקב יצחק הורוביץ
נולד בשנת תק"ה (1745) ונפטר בשנת תקע"ה (1815)

כאמור, ערכים אלו עשויים לתרום לעבודה החינוכית בבתי הספר ובכוחם לשמש מענה למצוקות האדם בעידן הפוסט מודרני³². הדמויות בסיפור החסידי, הצדיק, תלמידיו והאדם הפשוט מגיעים להשגות רוחניות, כשהתשתית למעשיהם היא תשתית מוסרית, הנובעת מאמונה תמימה וגדולה בבורא עולם.

32 על הערכים בסיפור החסידי ראה דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, חיבור לשם תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"א, עמ' 178-194.

- ✧ הסיפור
- ✧ מבנה הסיפור
- ✧ הדמויות
- ✧ דרכי עיצוב
- ✧ מוטיבים
- ✧ תשתיות ורבדים
- ✧ סמלים בסיפור
- ✧ הזמן והמרחב
- ✧ הטלוס
- ✧ ערכים חינוכיים
- ✧ סיכום
- ✧ הערות דידקטיות

סִפּוּר דַּאשׁוֹנִי

"השם המאיר- החוזה ובעל העגלה" ודרכי הוראתו

✦ הסיפור

פעם אחת נסע חסיד אחד בסיעת רעים רבים ללובלין עם בעל עגלה אחד. ויהי כבואם העירה ללובלין ביקש הבעל עגלה אותם קחו נא פתקא די לי ותנו אותה להרב הקדוש בעדי, ויקבלו אותה ממנו. ויעשו כן ויתנו את הפתקא הוא למרן הקדוש מלובלין זכר צדיק לחיי העולם הבא. ויהי כראות שם הבעל עגלה הוא על הפתקא אמר הרב הקדוש מלובלין: "מאוד ומאוד יאיר שמו של האיש הזה".

מה הוא האיש הזה?: ויתמהו מאוד האנשים, ויהי כמחריש, כי הבעל עגלה היה אדם פשוט מאוד לא ראו ממנו דבר במשך ימי עוברים עמו.

ויהי כראות הרב הקדוש כי הדבר לפלא בעיניהם אז הוסיף דבר לאמור אולי כרגע הוא נפשו מאירה.

והנה החסידים הנזכרים לעיל אשר ידעו את רבם הקדוש כי אמת בפיו מהרו לבקש ולחפש הבעל עגלה בשווקים ורחובות לראות מה יעשה ומה עשה. והנה באו אל השוק אחד וישמעו קול צהלה ושמחה ויפנו שמה וימצאו את בעל עגלה שלהם מרקד ומפזז ושמח מקול הכלי זמר, וישאלו אותו לשמחה מה זו עושה? וישוב להם כדברים האלה:

"הנה אנוכי לכתתי לדרוש שמחה מעט. ויהי כי באתי בשוק הזה שמעתי כלי זמר משמיעים קול בכינור ונבל.

אז פניתי הנה וראיתי כי שמחת חופה הוא ליתום ויתומה.

ויהי כאשר אִיחרתי מעט והנה נצמח מחלוקת גדול, כי לא היה להיתומה ליתן טלית להחתן כאשר התחייבה את עצמה.

ואז אמר לקרוע התנאים ולהפריד הזוג. אז התחמם לבי בקרבי מאוד ולבי היה מרה לי על ביוש היתומה שלא תינשא לאיש אשר קיוותה זה כמה זמן ועידנין, ואז לקחתי כל צרור כספי אשר קבצתי לי על הדרך ונתתיה על הטלית בעבור החתן. ושלא יתפרד החבילה חס ושלום ונתקיים השידוך. והייתה החופה למזל טוב. לכך הנני משמח את לבבי מעט על החתונה ההוא".

ויהי כאשר שמעו החסידים דברי הבעל עגלה הבינו את דברי רבם הקדוש וכמה גדלה כוח מצווה אחת להאיר את נפשו של אדם אם יעשנה בשלימות.

✦ מבנה הסיפור

ניתן לחלק את הסיפור לארבעה חלקים:
א. בעל העגלה מבקש מהחסידים לתת את הפתקא לרבי

1 וואלדען, נפלאות הרבי, עמ' לא.

- ב. תגובת החוזה
 ג. בעל העגלה וסיפורו
 ד. תגובת החסידים - מבינים את כוונת רבם

הדמויות

למרות המבנה האנקדוטי בדרך כלל של הסיפור החסידי אשר לכאורה אינו מאפשר חדירה לעולמם של הגיבורים לתיאורם ולעיצובם הנפשי, ניתן לעמוד על עולמם הרוחני והמוסרי על ידי עיון בפעולתם ובדיבורם כפי שהם מופיעים בסיפורים.²

✦ הצדיק "החוזה מלובלין"³

הצדיק בסיפור הוא דמות ריאליסטית ידועה בעולם החסידות בשמו ר' יעקב יצחק הורוביץ הלוי בן ר' אברהם אליעזר אב"ד איזביצא, דור שמיני לבעל השל"ה. הוא נולד בשנת תק"ה (1745) ונפטר בשנת תקע"ה (1815) היה חברו של המגיד מקוונזין ונחשב לתלמידו הקרוב של ר' אלימלך מליז'נסק, שהעניק לו לפני מותו את יכולת הראייה שלו ומאז נקרא "החוזה".⁴ קשריו של ר' אלימלך מוצאים את ביטויים בכמה סיפורים:⁵

כבר בהיותו בן שתיים-עשרה שנה כרך ה"חוזה" מטפחת על עיניו, וכך ראה את

- 2 יוסף אבן, הדמות בסיפורת, ספרית פועלים, תל- אביב תש"מ, עמ' 24-29.
- 3 יצחק אלפסי, מדור לדור, כרך א-ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' 207; הנ"ל החוזה מלובלין, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ו.
- 4 רחל אליאור, "בין היש' לאין", עיון בתורת הצדיק של ר' יעקב יצחק החוזה מלובלין", רחל אליאור, ישראל ברטל, חנא שמרוק (עורכים), בתוך: צדיקים ואנשי מעשה מחקרים בחסידות פולין, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ד, עמ' 167-239; משה מנחם וואלדען, נפלאות הרבי, ירושלים, תשמ"ט, עמ' לא, מב, מט, קא, קכו; מרטין בובר, אור הגנוז, ירושלים- תל- אביב תשל"ט, עמ' 33-34.
- 5 אברהם חיים שמחה בונים מיכלזאן (עורך), אוהל אלימלך, ירושלים תשס"ב, סימן קכו, קמא, קסג, שלא וכן סימן קפו; יעקב סופר, סיפורי יעקב, גדליה נגאל (מהדיר), ירושלים תשנ"ד, עמ' 97-99. על דמותו הרוחנית ותורתו של החוזה ראה: צבי מאיר רבינוביץ, בין פשיסחה ללובלין, ירושלים תשנ"ז, עמ' 103-158. על החוזה ועל תורת הצדיק ראה: אליאור שם, שם; ברכה זק, "עיון בתורתו של החוזה מלובלין", בתוך: צדיקים ואנשי מעשה מחקרים בחסידות פולין, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ד, עמ' 219-239.
- מרטין בובר הקדיש חלק מעבודתו הספרותית ל"חוזה מלובלין", סיפורים על החוזה, ראה: מרטין בובר, אור הגנוז, עמ' 258-271; עיבוד ספרותי לדמותו של החוזה ועל יכולת הראייה שלו ראה: מרטין בובר, גוג ומגוג, ירושלים- תל- אביב תשל"ט, עמ' 9-16, 29-42, 216-227, 258-271; על מערכת היחסים בין ר' אלימלך לחוזה ראה: שם, עמ' 104-99.

כברת הארץ שדרך עליה.⁶ מסופר עליו שהיה רואה מסוף העולם ועד סופו. הוא לא יכול היה לעמוד בכל הרוע שראה בעולם, על כן ביקש שייקחו ממנו סגולה זו.

בסיפור שלפנינו מאופיין ה"חווה" בתוארי העצמה מפיו של בעל העגלה כמו: "הרב הקדוש" וכן ע"י המספר במילים: "מרן הקדוש". כשראה הרב הקדוש את הפתקה הוא מכריז ששמו של האיש מאיר מאוד מאוד. כפילות תואר הפועל מעצימה את המראה המיוחד. ביכולתו לראות את מהותו הפנימית של אדם לפי אותיות שמו למרות שהאדם לא נכח לפניו. הרב קולט את ההלם על פני חסידיו, מרחיב את המראה הנעלה ומוסיף "אולי כרגע הוא נפשו מאירה". תוספת זו משמעותית לאפיון דמותו של בעל העגלה, ששמו המאיר חושף את גודל אישיותו.

הצדיק נוקט בשיטה חינוכית מעניינת. הוא אינו מגלה לחסידיו את הסיבה להתלהבותו מהעגלון למרות קרבתם אליו אלא מצפה שהם בעצמם יגלו את האמת ויגיעו לתובנות רוחניות מתאימות.

✦ החסידים

הסיפור מתאר מציאות חיים ריאליסטית של נסיעת חסידים אל הרבי בעגלה. הביטוי "סיעת רעים" מרמז על הקשר החברתי החם ביניהם.⁷ בעל העגלה ביקש מהם שימסרו את הפתקה שלו היינו, את הקוויטל לרבי. החסידים מלאו את בקשתו, וכשהגיעו לעיר לובלין נתנו את הפתקה לר' החווה מלובלין שהתפעל מהשם שלפניו. האנשים מתפלאים שהרי הם לא ראו משהו חריג בדמותו של בעל העגלה במשך נסיעתם המשותפת. הם ראו בו אדם פשוט מאוד שממלא את עבודתו. ראייתם הייתה שונה משל רבם. הם ראו רק את חזותו החיצונית של בעל העגלה ולא עמדו על טיבו האמיתי. החסידים אינם מסתירים את תמיהתם וריבוי הפעלים ממחיש את תדהמתם: "ויתמהו מאוד"⁸, "ויהי כמחריש"⁹.

מרגע שנוצר דיאלוג בעל משמעות רוחנית בינם לבין הצדיק הם אינם מכונים יותר "סיעת רעים" אף לא סתם "אנשים" אלא "חסידים". להיות חסיד פירושו להאמין שדברי הרבי הם אמת למרות תמיהתם. לכן הם יוצאים לפעולת בילוש אחר בעל העגלה ולגילוי. ריבוי הפעולות מוכיח זאת: "מהרו לבקש ולחפש

6 מרטין בובר, גוג ומגוג, שם, עמ' 9-10.

7 מקור הביטוי הוא בשבועות, לה ע"א: "ראה סיעה של בני אדם".

8 בראשית, מג, לג: "וישבו לפניו הבכור בכבודו והצעיר כצעירותו ויתמהו האנשים איש אל רעהו".

9 שמואל א, י, כז: "ובני בליעל אמרו מה יושענו זה ויבוזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש".

את בעל העגלה בשווקים וברחובות¹⁰ לראות מה יעשה ומה עשה". קולות של צהלה ושמחה מעוררים את סקרנותם, וכשפונים לשם הם מגלים את בעל העגלה מרקד ומפזז ושמח כדוד המלך,¹¹ ושמח מקולות כלי הזמר.¹² ביחסם אליו חל שינוי ומילת היחס בתוספת כינוי הקניין "שלם" מבטאת את הקשר החדש שנרקם בינו לבינם בזכות רבם. מכאן מתקיים ביניהם דיאלוג בן אחת עשרה שורות. תגובתם הסופית למשמע סיפורו של העגלון יוצרת מבנה מעגלי לסיפור. תוצאות הבילוש נתבררו, ודברי רבם מתחילת הסיפור נושאים עבורם משמעות מעשית.

מסקנתם הנכונה היא אחת מהנחות היסוד של החסידות. היינו, גדולה מצווה הנעשית בשלימות ללא פניות¹³ שבכוחה להאיר את נפש האדם. כל עשייה של האדם ולא משנה רמתו הלימודית או החברתית עשויה או עלולה להטות את העולם לכף של חסד או חלילה לכף הדין.

✦ בעל העגלה

בעל העגלה בסיפור אינו מצוין בשמו אלא בתאריו המקצועיים ובתיאור אישיותו הפנימית על ידי החוזה. תיאור עיסוקו "בעל עגלה" חוזר שבע פעמים בסיפור וברוב הפעמים עם הא הידיעה: "הבעל עגלה". גם החוזה אינו מציין את שמו אלא את נפשו המאירה. השורש "אור" חוזר בדבריו פעמיים: מאוד ומאוד יאיר שמו של האיש הזה" וכן "כרגע הוא נפשו מאירה".

החסידים התמהים הולכים לבדוק את כוונת רבם ומוצאים את בעל העגלה שמח ומפזז ולשאלתם "לשמחה מה זה עושה"¹⁴ הוא מספר בפשטות את מהלך פעולותיו.

המישור המשוחזר ע"י בעל העגלה, וכמות הטקסט המוקדשת לסיפורו היא

10 שיר השירים, ג, ב: "אקומה נא אסובב בעיר בשווקים וברחובות אבקשה את שאהבה נפשי".

11 שמואל ב, ו, טז: "והיה ארון ה' בא עיר דוד ומיכל בת שאול נשקפה בעד בחלון ותרא את המלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה' ותבז לו בלבה".

12 תהילים, קמו, ז: "זמרו לאלוקינו בכינור"; תהילים, נ, ג: "הללו בנבל וכינור" ועוד.

13 המושג "פניות" הוא ביטוי שגור בספרות החסידית, הבא לבטא את הכוונה האמיתית של האדם בשעה של קיום מצווה. הוא מתעלה מעל כל הרהורים וחשבונות זרים ומעל לכל מחשבות של הנאה ורווח אישי שעשויים להיווצר. למשל החוזה מלובלין מאחר לברית שם כובד להיות סנדק. הוא התעכב ובעל הברית ראה שפנה היום, ערך את הברית בלעדי. כשהגיע מאוחר לברית ראו כולם שהוא בשמחה גדולה. שאלו אותו על פשר שמחתו והוא ענה: לו הייתי מגיע להיות סנדק היה חשש שהכבוד הנלווה למעמד זה ישמח אותי. מכיון שלא עמדתי בניסיון זה אני שמח על קיום המצווה כעת כשאין עמה פניות. ראה: משה מנחם וואלדען, נפלאות הרבי, אור החסידות, ירושלים, תשמ"ט, עמ' מ.

14 קהלת, ב, ב: "לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זאת עושה".

רבה, ומעידה על חשיבותו. הסיפור הוא הוכחה להכרזתו הפלאית של הרבי בתחילת הסיפור.

סיפורו של בעל העגלה מרובה בפעלים כמו: "הלכתי לדרוש", "באתי", "איחרתי", "לקחתי", "קבצתי", והוא ממחיש את אורחות חייו של האדם הפשוט, שכל מהותו היא עשייה, חריצות וזריזות. הוא מסתפק במועט בחפשו "מעט שמחה".

חיפוש מעט הוא גם שיקוף הדלות וקשיי החיים של היהודים במזרח אירופה באותה תקופה. בעל העגלה בניגוד לחסידים מאופיין ברגישותו לזולת, בזיהוי קשיים אנושיים וביכולת אלתור למציאת פתרונות במצבי לחץ ומצוקה. יתום ויתומה עמדו להינשא ולא הייתה לה טלית לתת לחתן כפי שנתחייבה, ומזה עלולה הייתה להיווצר מחלוקת. עלולים לקרוע את התנאים ולהפריד בין בני הזוג.

תגובתו של בעל העגלה מעצימה את אישיותו: "אז התחמם לבי בקרבי מאוד, ולבי היה מרה לי על ביוש היתומה". הזדהות ואמפטיה כלפי הזולת הם ממאפייני אישיותו. הוא רואה הנתונים, קורא את המפה ומיד מעניק להם פירוש מעשי.

ההכרעה המוסרית של בעל העגלה לתת את כספו הדל, שהצליח לקבץ בקושי לאותה כלה יתומה, פעלה בשני מישורים. במישור האישי הוא חש מעט שמחה שכן חוויית המחלוקת וכל הצער שנגרם לכלה עדיין טריים בתודעתו. תואר הפועל "מעט" הוא אפיון להסתפקותו במועט, אולם הוא גם אפיון עקיף וביקורת כלפי החברה שלא נתנה דעתה לעניין ולא מחתה על העוול החברתי שעלול היה להיווצר.¹⁵ המישור השני קשור לרובד הרוחני. עשיית החסד העלתה אותו לדרגות רוחניות גבוהות, שהוא בצניעותו ובענוותנותו אינו מודע להם, אך החוזה ראה זאת ושיתף את חסידיו בתגלית זו.

ניתן לומר שלמרות פשטותו של בעל העגלה הוא ניחן בחושים בריאים ומפותחים. הוא רואה ושומע קולות של ניגון ושמחה, אך גם מסוגל להבחין בקולות של צער ושל עוגמת נפש.

הפעלים: "לקחתי", "קבצתי", "נתתיה" ממחישים את כישוריו המעשיים והאנושיים של בעל העגלה.

עם סיום הסיפור מתברר שהגיבור הראשי המניע את הדמויות האחרות בסיפור הוא בעל העגלה האדם הפשוט, שמנסה להתחבר אל הצדיק והופך על ידו לגיבור היום. לכן אי ציון שמו לאורך הסיפור אינו מעיד על זלזול או על חוסר חשיבות. אדרבא, ציון תפקידו ומעמדו החברתי הפשוט חושף את התפיסה החסידית שהעלתה את דמותו של האיש הפשוט לדמות אנלוגית לצדיק

15 תודה לגב' רינה וסרמן על רעיון זה.

ובעשייתו האמיתית הוא מטה את העולם לכף זכות¹⁶. זוהי הבשורה החברתית החשובה שהחסידות נושאת עמה, העלאת דמותו של האיש הפשוט שלא הצטיין בלמדנות, שעסק בקשיי פרנסה יום יומית ועשיותיו נבעו מתום לבו למעמד חשוב ובעל ערך. מבחן האישיות בחסידות הומר לבדיקת האישיות האמיתית של האדם, היינו חשוב מה חש היהודי בלבו, איזו אמת פנימית מפעמת בו ומניעה את מעשיו המוסריים ואת מניעיהם המוסריים של שאר גיבורי הסיפור. מתברר שההתנהגות המוסרית בסיפור החסידי היא הרובד הבסיסי עליו נבנה הרובד המטאפיזי.¹⁷

✦ החתן והכלה

גם החתן והכלה אינם מזוהים בשמם, וכך הם מצטרפים לשאר הדמויות הפשוטות בסיפור החסידי, שמניעות את שאר הגיבורים להתנהגות מוסרית. ביטויי הלשון מציינים את מעמדם החברתי הנמוך ללא תמיכה כלכלית, והקורא עשוי לחוש את כאבם הנפשי לאור מצב זה. הם מאופיינים כ"יתום ויתומה". התואר "יתומה" חוזר שלוש פעמים ומעצים את הזדהותו של בעל העגלה עם מצבה הנפשי הקשה של היתומה. אי קניית הטלית לחתנה עלולה לבטל את החתונה. בנוסף לעוגמת הנפש תחושת היתומה גם בושה. גם השדה הסמנטי הלשוני הוא בעל קונוטציות שליליות. למשל: "לקרוע" התנאים "ולהפריד", "מחלוקת גדול", "ביוש היתומה", "לבי היה מרה לי", "שלא יתפרד החבילה". כל הקונוטציות הללו יחד עם השורש "פרד" שנמצא פעמיים בסיפור מעצימים את המעשה הטוב של בעל העגלה, שיצר איחוד במקום נתק ופירוד והחזיר את השמחה לחתן ולכלה.

16 יואב אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 37.

17 דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק- הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשס"א, וכן באתר דעת.

מוטיבים:

מוטיב הכנסת כלה¹⁸

הסיפור שלפנינו מתקשר לסדרת סיפורים בסיפור החסידי שנושאם הוא "הכנסת כלה".¹⁹ מצווה זו היא אחת מהמצוות החשובות שבין אדם לחברו: "אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ואלו הן: כיבוד אב ואם, וגמילות חסדים... והכנסת כלה..."²⁰. הכנסת כלה הייתה מאז ומתמיד תהליך מרכזי וטעון עבור ההורים ואף עבור הקהילה כולה אשר נרתמה לעזור למעוטי יכולת ולהשיאם בכבוד. לשם כך נועדו קופות מיוחדות. גבאי הקהילות קבעו תקנות שונות כדי לחייב את חברי הקהילה לתרום למטרה זו. היו נשים מיוחדות שתפקידן היה לסייע לזוגות ולהורים וזאת בגלל ההוצאות מרובות של עריכת חתונה, בררות המשפחות לגבי ייחוס החתן והכלה, מידת הצלחתו של החתן בלימוד התורה, השיקולים לגבי מעלתם האישית של החתן והכלה ועוד. אולם גם גזרות קשות של המלכות גרמו לדחייה ארוכה של הנישואין. פעמים רבות הדבר גרם להורים מצוקה רבה, ובצר להם פנו אל הצדיקים.²¹

18 באגרת הראשונה של ר' אלעזר, שנדפסה בספר נועם אלימלך, מופיע המשפט "שמעולם אין מניחים ממון בקופסא, ולא לן אצלם אף לינה אחת הממון, רק מוצאים אותם לצורך עניי ישראל ולצורך בתולה ישראל להשיאם." לדעת ההיסטוריון דובנוב, יש בדברים אלו איזכור של "חוק הסבלנות" של הקיסר יוסף השני משנת 1782, החוק אוסר על נישואין לפני י"ח שנים ועל תלמידים שלא ילמדו בבית ספר "נורמלי". ראה: דובנוב, תולדות החסידות, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 185, הערה 2. הרחבה בנושא גזירות הנישואין ראה: ישראל הלפרין, "נישואי בהלה במזרח אירופה", ציון, כז (תשכ"ב), עמ' 289-293.

19 "אחת האפשרויות להתמודד עם הכרת מהותו של הסיפור החסידי היא להתמקד בסדרת סיפורים, הסובבים סביב נושא מרכזי או שיש להם תימטיקה משותפת, ולבחון את התכונות הספרותיות והתיאולוגיות המתבטאות בהם", ראה: אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 170.

20 פאה א, א; רלה קושלבסקי, דינה לוי, "בן סבר ושפיפון בן ליש", אנציקלופדיה של הסיפור היהודי, (עורכים: יואב אלשטיין, אבידב ליפסקר, רלה קושלבסקי), רמת-גן תשס"ה, עמ' 331-323.

21 סיפורים על התערבותו של ר' אלימלך בנושא "הכנסת כלה" ראה: אברהם חיים שמחה בונים מיכלזאן, אוהל אלימלך, ירושלים תשס"ב, עמ' 37-36. הסיפור נמצא גם בספרו של שלמה גבריאיל רוזנטל, התגלות צדיקים, (גדליה נגאל מהדיר), כרמל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 83-81, סימן קכז, עמ' 61-60, רמט, ריח, רעג; ראה: משה חיים, קליינמן לישרים תהילה, ורשא תרע"ד, עמ' 92-91, ראה: אליהו כי טוב, חסידים ואנשי שם, ירושלים תשל"ח, כרך ב, עמ' קלה-קמא. על ההתארגנות הקהילתית במתן סיוע להכנסת כלה ראה: שמחה אסף,

מצוות "הכנסת כלה" מופיעה בסיפורים חסידיים רבים ובהם תיעוד על התערבותם של גדולי החסידות וסיועם למשפחות רבות, שהדבר הדיר שינה מעיניהם.

גדולי החסידות²² ייחסו חשיבות מיוחדת לעניין "הכנסת כלה". בקבלה ובחסידות הנושא קיבל ממד מיסטי ומטאפיזי המתבטא בסיפורים. הנושא זכה לביטויים ספרותיים במשך הדורות, בשירה, בפרוזה ובעיון כיאה למרכזיותו ולחשיבותו בחיי הפרט ובחיי עם ישראל.²³

"החיים הפנימיים של יהודי פולין", מאזניים, יא (תש"א), עמ' 184-199, וכן משה רוסמן, פולין, האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 3-4, תל-אביב 1991, עמ' 106-102.

22 אברהם חיים שמחה בונים מיכלזאן (עורך), אוהל אלימלך, ירושלים תשס"ב, עמ' 36-37; שלמה גבריאלי רוזנטל, התגלות צדיקים, תפארת צדיקים, גדליה נגאל (מהדיר), כרמל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 83-81, סימן קכז, עמ' 61-60, רמט, ריח, רעג; משה חיים קליינמן, לישרים תהילה, פיעטרקוב ורשא תרע"ד, עמ' 92-91; אליהו כי טוב, חסידים ואנשי שם, ירושלים תשל"ח, כרך ב, עמ' קלה-קמא. על הכנסת כלה וחתונות בחסידות ראה יצחק אלפסי, בשדה החסידות, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 477-488; גדליה נגאל, הסיפורת החסידית, תולדותיה ונושאה, מרכס, ירושלים 1981, עמ' 115-104.

23 על הנישואין במדרשי חז"ל ובזוהר ראה: משה דוד גרוס, אוצר האגדה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ג, "חתן וכלה" עמ' תיט-תכב, "נישואין", עמ' תתיז-תתכא, "חתונה" עמ' תיז-תיח.

ביטוי ספרותי לנושא זה מצוי כבר בתקופת ספרד. שירי חתונה נמצאו בשירת ספרד והם כוללים דברי אהבה לכלה מאהובה ולחתן מאהובתו. ראה: בן-ציון נחמיאס, שירת ספרד, ספרית מעריב, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 37-32, וכן ראה: משה בן יעקב אבן עזרא, שירי משה בן יעקב אבן עזרא, ספר ראשון, שירי החול, דביר, תל-אביב-ירושלים תרפ"ח, עמ' 117. שירים לכבוד חתנים, שנוסחו בלשון כללית על כל חתן וכלה, הושרו גם בשירת תימן. המאפיין את השירה הזו, הרחבת היחס בין החתן לכלתו לממד לאומי ומטאפיזי. החתן והכלה כשיקוף של כנסת ישראל והקב"ה, וזיווגם בארץ סימל התפייסות ואחדות בין כנסת ישראל-הרעיה לדודה שבשמים. ראה: יהודה רצהבי, שירת תימן העברית, עם עובד, תל-אביב 1988, עמ' 141-135.

במאה השבע-עשרה במסגרת מעגל חיי האדם נמצאו שירים לכבוד החתן העולה לתורה. ראה: אפרים חזן, פיוטי ר' משה בוג'נאח איש טריפולי, יד בן צבי והאוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 189-181.

במאה השמונה-עשרה נמצאים פיוטי חתונה בין פיוטי ר' יעקב אבן-צור. ראה: בנימין בר-תקווה, פיוטי ר' יעקב אבן-צור, מכון לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח ירושלים תשמ"ח, עמ' 182-179; ראה: יששכר בן-עמי, דב נוי, "פרקים בחקר מנהגי חתונה", מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, ד, מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ד.

במאה העשרים נמצא עיבוד ספרותי לנושא הכנסת כלה ראה: ש"י עגנון, הכנסת כלה, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז. עיבוד ספרותי נוסף כתב שאול טשרניחובסקי באידיליה "חתונתה של אלקה", שנכתבה על יסוד זכרונותיו מימי ילדותו. ראה: שירי שאול טשרניחובסקי, דביר, תל-אביב תשכ"ח, עמ' קעח-קצב. על שיחה בין חתן לכלה בערב

✧ מוטיב הראייה

כפי שראינו לעיל מוטיב הראייה הוא המניע את עלילת הסיפור. השורש "ראה" מופיע בסיפור חמש פעמים. הראייה הראשונה קשורה לחוזה: "ויהי כראות שם הבעל עגלה". מול ראייה מטאפיזית זו מתוארת אטימותם של חסידיו שאינם מסוגלים לראות את פנימיות האדם הם: "לא ראו ממנו דבר". תגובת הצדיק לאטימות זו היא חזרתו הנוספת והמעמיקה על מהות ראייתו: "ויהי כראות הרב הקדוש, כי הדבר לפלא בעיניהם אז הוסיף דבר לאמור אולי כרגע הוא נפשו מאירה". ואז הם יוצאים לשוק "לראות מה יעשה ומה עשה" כלומר, להיווכח בעיניהם מה הפך את האיש הפשוט לדמות מאירה. בעל העגלה הפשוט הוא הרואה השלישי. הוא מחפש שמחה לנפשו ורואה חתונה של יתום ויתומה. ומכאן הופכת ראייתו למשמעותית התואמת את דברי החוזה. מוטיב הראייה מתקשר למוטיב האור²⁴.

✧ מוטיב האור

אף מוטיב האור הוא ציר מרכזי בסיפור. הוא חוזר בסיפור שלוש פעמים ובכל פעם מתקשר לדמותו של העגלון, אך גם מעצים את דמותו של החוזה בשל יכולתו המופלאה להבחין באור, שהיה סמוי מראייתם השטחית של החסידים. זהו אור שנובע מנשמה טהורה ותמימה שכל מעיניה להיטיב עם הזולת. אור הקדושה שעולה משמו של העגלון בקוויטל מועצם בעקבות הרבדים הלשוניים המאזכרים אירועי קדושה כמו ריקודו של דוד לפני ארון ה', או נגינה בכלי המקדש כינור ונבל. האור מתמש גם ברובד המטאפיזי בשעת החתונה²⁵ שכן הנישואים הם דגם לרובד המיתי של בריאת העולם²⁶, כחזרה לדמות האדם הראשון השלם שכל

נישואיהם ראה: יהודה לייב פרץ, 'חתן וכלה', כתיב י' ל' פרץ, דביר, תל-אביב תשכ"ה, עמ' רצח-רצט, וכן על זכרונותיו מיום חתונתו ראה: שם, עמ' תעא-תעו.
על נושא הכנסת כלה בסיפורת החסידית, ראה: גדליה נגאל, הסיפורת החסידית, מרוכס, ירושלים 1981, עמ' 104-115. על הכנסת כלה וחתונות בחסידות ראה: יצחק אלפסי, בשדה החסידות, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 477-488.
24 על התפתחות סמל האור למוטיב המנורה בעלת שבעת הקנים בספרות העברית במחצית השנייה של ימי הביניים ראה" יואב אלשטיין, "מורפולוגיה וסמליות בקבוצת הסיפורים "יש קונה עולמו בשעה אחת", האקסטאזה והסיפור החסידי, הוצאת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 186-194.
25 על המימד המטאפיזי של הנישואין ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק-הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשס"א, עמ' 132-135.
26 ברכות, סא, ע"א: "מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם הראשון."

השפע והאור האלוקי אפפו אותו.²⁷ כמו כן חז"ל ראו בחתונה חזרה למעמד הר סיני שהיו בו קולות ולפידים.²⁸ מצוות הכנסת כלה אותה קיים בעל העגלה בשלימות ללא פניות הפיצה את האור האלוקי בעולם.

✧ מוטיב השמחה

החסידות שינקה ממקורות עם ישראל קדומים כמו התנ"ך, חז"ל וקבלה הדגישה את נושא השמחה כתנאי הכרחי להתעלות בעבודת ה'.²⁹ לעומתה הצער והבכי מעכבים את האדם בעבודת בוראו. האדם נתבע להיות בשמחה תמידית כפי שהיה הקב"ה כשברא את עולמו.³⁰ עבודת ה' וקיום מצוותיו בשמחה עשויים להוסיף על האדם שמחה מאת הבורא.³¹

מוטיב השמחה נמצא בסיפור שש פעמים ומתקשר לדמותו של בעל העגלה ולדמותם של החתן והכלה. בעל העגלה איש פשוט שמחפש שמחה מעמל היום ומתלאות הפרנסה ושומע קולות של זמרה. הוא נוכח שלפניו שמחת חתונה. אלא ששמחה זו עלולה להיהרס, והוא נרתם לעשייה מבורכת כדי להציל את המצב. המצב משתנה ואף ביטויי הלשון מתקשרים לשדה סמנטי שמח. "נתקיים השידוך", "והייתה החופה למזל טוב". התוצאה הנפשית של מעשיו הייתה אותה שמחה שחיפש כדבריו: "לכך הנני משמח את לבבי מעט".³²

✧ מוטיב הניגון

מוטיב הניגון הוא אחד היסודות שחידשה החסידות. הניגון היווה תשובה לחיי עם בגלות הקשה והמדכאת. הניגון והשירה הפכו לחלק מעבודת ה' של החסיד. שעות ההתוועדות סביב שולחנו של הרבי לוו בניגונים רבים והיו שעות של התרפקות והתעלות רוחנית. החסיד שכח את מצוקות היום יום וקיבל חיזוק רוחני להמשך חייו האפורים במשך ימות השבוע.³³ בסיפור קולות הנגינה מתוארים על ידי קולות: "קול צהלה ושמחה כלי זמר", שהשמיעו "קול בכינור ונבל". בעל העגלה שמחפש שמחה מוצא אותה למשמע קולות של ניגון.

27 ישעיהו תשבי, משנת הזוהר, כרך ב, עמ' תרט.

28 תעניתו, כו, ע"ב: "ביום חתונתו זה מתן תורה.", ראה: דינה לוי, שם, עמ' 134.

29 שבת ל, ע"ב: "אין השכינה שורה לא מתוך עצבות אלא מתוך דבר שמחה של מצווה"; שמחת האדם בעבודת ה' משפיעה עליו שמחה מהשכינה. ראה: זוהר, פרשת תצוה, דף קפד ע"ב ובביאור מתוק מדבש כרך ח' עמ' סח.

30 תנחומא, שמיני, י"א: "כשברא הקב"ה את עולמו הייתה שמחה גדולה לפניו".

31 תנחומא, תזריע, ה: "אמר הקב"ה אם אתם משמרים את המצוות ותשמחו בהן אני מוסיף לכם שמחה".

32 ראה: יצחק אלפסי, החסידות מדור לדור, כרך א, מכון דעת יוסף, ירושלים תשנ"ה, עמ' 24; דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך, שם, עמ' 125-127.

33 ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך, שם, עמ' 121-123.

✧ מוטיב הריקוד

הניגון קשור למוטיב הריקוד ואף הוא אחת הדרכים לעבודת ה' בחסידות. בריקוד החסיד מתרומם לשניות מספר מעל הגשמיות הארצית ומגיע להתרוממות נפשית עד כדי אקסטאזה.³⁴ הריקוד הוא לשון שמעבר למילים, והוא מבטא את נשמת החיים.³⁵ בזמן הריקוד כל גופו של האדם משתתף בו בפועל, וכך משתף האדם את כל רמ"ח איבריו בעבודת ה'. העגלון שיוצא לשוק מרקד ומפזז וחש בנפשו שמחה.

✧ מוטיב השם

ביהדות נתפס שמו של האדם כביטוי למהותו וכבר בבריאת העולם הקב"ה נתן לאדם את הכוח הייחודי ואת החכמה לקרוא בשמות.³⁶ מהות זו נטבעה בשמות האבות, כששנה הקב"ה את שמו של אברם אבינו לאברהם ואת שמה של שרי לשרה. הקב"ה חתם את שמו בשמותיהם, "ואילו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שם לכל אחד ואחד ומשמו היו יודעים את טיבו ואת מעשיו".³⁷ עד כדי כך חשוב השם שעם ישראל נגאל ממצרים כי לא שינה את שמו.³⁸ לשמות רבים בתנ"ך ישנה משמעות הנטבעת בנפש האדם וקובעת את אישיותו.³⁹ אך גם מעשיו של

34 יואב אלשטיין במחקרו טוען שהאקסטאטיות היא המאפיין העיקרי והמשמעותי ביותר של הסיפור החסידי ואותה יש לחפש בכל ניתוח ספרותי. על כך ראה: אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשנ"ח.

35 ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך, שם, עמ' 123-124.

36 בראשית ב, כ: "ויקרא האדם שמות לכל בהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה"; מדרש תדשא, ז: "עד שלא אכל אדם הראשון מן העץ היה יודע טוב ורע שכן מצינו שקרא שמות לכל היצורים מן חכמה גדולה שניתנה לו".

37 ילקוט שמעוני, תמט: "אלו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שמותם כשם שקרא לאדם ולחוה וכן אתה מוצא כשהיה הקב"ה רואה צדיק נולד הוא בעצמו היה קורא שמו, ואילו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שם לכל אחד ואחד ומשמו היו יודעים את טיבו ואת מעשיו. אמרו רבותינו, כשהיה רבי מאיר רואה אדם היה למד שמו ומשמו היה יודע את מעשיו. פעם אחת באו אצלו שני תלמידים והיה שם אחד מהם כידור. אמר רבי מאיר לתלמידיו: "היההו כידור זה". אמרו לו: "רבי, בן תורה הוא" אמר להם: "אף על פי כן היההו ממנו". אחר ימים הלכו למרחץ והפקידו בגדיהם אצל כידור ונכנסו למרחץ. מה עשה אותו כידור? נטל בגדיהם והלך לו. יצאו ולא מצאוהו. הלכו לבתיהם ולבשו בגדים אחרים. באו לפני רבי מאיר. אמר להם: "מה ראייתם להחליף בגדיכם? סיפרו לו המאורע. אמר להם: "לא אמרתי לכם היההו עצמכם כידור זה". אמרו לו: "בבקשה ממך רבינו מניין היית יודע?" אמר: "משמו שנקרא כידור שנאמר: "כי דור תהפכות המה".

38 ויקרא רבה לב: "בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם ואת לשונם ולא אמרו לשון הרע ולא נמצא ביניהן אחד מהן פרוץ בערוה".

39 למשל: השמות שנתנו רחל ולאה לבניהם, או שמותיהם של אלימלך וכל בני משפחתו. 40 קוהלת, ז, א.

האדם בחייו קובעים את מהות שמו כפי שאמר שלמה המלך: "טוב שם משמן טוב".⁴⁰

ובמדרש נאמר: "אתה מוצא שלושה שמות נקראו לו לאדם: אחד מה שקוראים לו אביו ואמו. ואחד מה שקוראים לו בני אדם ואחד מה שקונה הוא לעצמו".⁴¹ כך קרה עם בעל העגלה בסיפור. פעמיים מופיע המילה "שם": "שם הבעל עגלה" ובפעם השנייה אומר עליו החוזה: "מאוד מאוד יאיר שמו" שמו של העגלון בקוויטל מלווה באור מיוחד, ורק הצדיק יכול היה לחשוף את העשייה המבורכת ואת הנשמה שמסתתרת מאחורי שם זה. עם שמיעת סיפורו המורחב של בעל העגלה מבינים גם אנו הקוראים למה התכוון הצדיק.

41 מדרש תנחומא, פרשת ויקהל. שירה של זלדה "לכל איש יש שם" מבוסס על מדרש זה.

תשתיות ורבדים

תשתיות לשוניות

הסיפור כתוב בסגנון תנ"כי שאחד ממאפייניו הוא וו ההיפוך מעתיד לעבר. למשל: "ויהי", "ויתמהו", "ויעשו כן", "ויתנו".

רובדי השפה

שפת הסיפור ארוגה בביטויים תנ"כיים רבים למשל: "ויתמהו מאוד האנשים"⁴², "ויהי כמחריש"⁴³, מקול הכלי זמר, קול בכינור ונבל⁴⁴, לשמחה מה זו עושה⁴⁵, מרקד ומפזז⁴⁶, ויהי כבואם⁴⁷, בשווקים ורחובות⁴⁸ רובד מלשון ימי הביניים קיים במילה "שלימות"⁴⁹.

ביטויי לשון

קול צהלה ושמחה
מרקד ומפזז
ויהי כמחריש
התחמם לבי בקרבי מאוד
זמן ועידנין⁵⁰
נתפרדה החבילה⁵¹
לבי היה מר לי
לשמחה מה זו עושה

חזרות לשוניות

השורש "נתן" שמצוי ארבע פעמים חושף את הטלוס⁵² של הסיפור. כל נתניה

42 בראשית מג, לג: "ויתמהו האנשים איש אל רעהו".

43 שמואל א', י כז בהקשר לשאול המלך.

44 תהילים קמו, ז: "זמרו לאלוקינו בכינור".

45 קוהלת ב, ב: "לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זאת עושה?".

46 שמואל ב, ו, טז: "ותרא את המלך דוד מפזז ומכרכר".

47 ירמיהו מא, ז: "ויהי כבואם אל תוך העיר".

48 שיר השירים ג, ב: "אקומה נא אסובב בעיר בשווקים וברחובות אבקשה את שאהבה נפשי".

49 שלמה אבן גבירול, כתר מלכות, סז: "וכדי שלימותך כן חסרון ידיעתי".

50 דניאל ז, כה: "עידן ועידנים".

51 גיטין ט, ע"ב.

52 הטלוס הוא האידיאה המונחת בבסיס התימה ואשר מאחד את כל הרכיבים הספרותיים

היא בבחינת חסד על אחת כמה וכמה, מי שנותן את כספו שקיבץ בקושי, בעמל וביזע רב לכלה כדי שלא תתבזה ותוכל להתחתן, הרי זה חסד שאין לו שיעור. ההשפעה של חסד זה בעולם התחתון היא מיידית ואותיות שמו מאירות וזורחות.

גם ביטויי העצמה והפלגה נשנים מספר פעמים בסיפור. למשל הצדיק בראותו את הקוויטל אומר: "מאוד ומאוד יאיר שמו", ועל החסידים נאמר: "ויתמהו מאוד", כיון שבעל העגלה "היה אדם פשוט מאוד". תואר הפועל "מאוד" החוזר כמה פעמים מעצים את דמות העגלון בפי החוזה בניגוד ליחס המנוכר מאוד של חסידי. לאחר ששומעים את סיפורו של העגלון הפשוט שמעיד על עצמו: "התחמם לבי בקרבי מאוד". חשים החסידים שדברי רבם הם אמיתיים מאוד. ביטויי הפחתה המיוחסים לבעל העגלה כמו: "שמחה מעט", "איחרתי מעט", "משמח את לבבי מעט" מעצימים את ענוותנותו של בעל העגלה.

✧ תשתיות מחז"ל

על מי שמשמח את החתן והכלה אמרו חז"ל: "כל הנהנה מסעודת חתן ומשמחו כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים", שכן הוא מרבה אהבה ואחדות בין החתן והכלה ובין הקרואים שבאים לשמח אותם וזוהי התשובה לבנין בית המקדש.⁵³ בעל העגלה קיים אמרת חז"ל זו במלואה. נושא השמחה שמוזכר בהרחבה בסיפור נידון הרבה בחז"ל. למשל: איזוהי עבודה בשמחה? הווי אומר זוהי שירה".⁵⁴ התנהגותם הראשונית של החסידים בסיפור כלפי העגלון מוצתה על ידי חז"ל במשפט: "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו".⁵⁵

✧ תשתית קבלית

אותיות הא"ב מתקשרות בקבלה לעשר הספירות על ידן מאציל הקב"ה את חיותו על העולם והן מקבלות את קדושתן ואת חיותן ממנו.⁵⁶ לדברי ר' נחמן מברסלב, ניצוצות הקודש שנשברו והתפזרו בעולם הן דומות לאותיות ותפקיד האדם להעלות אותיות אלו כדי להשלים את נשמתו.⁵⁷ כאשר האדם

שבה. על הטלוס ראה: יואב אלשטיין, אבידב ליפסקר ורלה קושלבסקי (עורכים), אנציקלופדיה של הסיפור היהודי - סיפור עוקב סיפור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשס"ה, עמ' 13.

53 ברכות ד, ע"ב.

54 ערכין יא, ע"א.

55 אבות ד, כ.

56 זוהר, פרשת לך לך, אות עט.

57 ליקוטי מוהר"ן, מכון תורת הנצח, ירושלים תשנ"א, ויהי מקץ, נד.

מתעלה מבחינה רוחנית על ידי תיקון המידות וקיום המצוות, אותיות המילוי הנלוות לאותיות ויוצרות את שמו מתחילות להתחזק ולהאיר.⁵⁸ רק הצדיק כמו "החווה" שנמצא במדרגה רוחנית כה גבוהה מסוגל להבין את החיות ואת האור המוקרנים מאותיות שמו של בעל העגלה ולקשר את משמעותן לעשייה ערכית ורוחנית שעושה בעל העגלה.

סמלים בסיפור

✧ האור

האור הוא סמל לשפע אלוקי והוא הציר המרכזי המניע את הסיפור. ניתן לומר שבעל העגלה חיזק בהתנהגותו את האור האלוקי בעולם.

✧ הטלית

הטלית היא סמל יהודי עתיק לקשר שבין האדם לבוראו בשעת התפילה, בשעת חתונה, בשעת ברית המילה ובשעת פטירתו מהעולם. במדרש מתואר אברהם אבינו העטוף בה בזמן עקידת יצחק: "מה עשה האיל? פשט את ידו בטליתו של אברהם".⁵⁹

ומאוחר יותר אצל דוד נאמר במדרש שהצטער על שעתיד בית המקדש להיחרב ולא יהיו עוד קורבנות שיכפרו על העם אמר לו הקב"ה לדוד: "ויאמרו לפני סדר שליחה ואני אענה אותם". ובמה גילה אותן הקב"ה זאת? אמר ר' יוחנן, הקב"ה גילה זאת בפסוק "ויעבור ה' על פני ויקרא" מלמד שירד הקב"ה מן ערפל שלו, כשליח ציבור שמתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה.⁶⁰ הטלית היא סלע המחלוקת בסיפור ואי יכולתה של הכלה לקנות אותה לחתן עלול היה לפרק את החתונה. טלית של מחלוקת ידועה לנו בהיסטוריה של עם

58 "ספר היצירה" הוא אחד השרידים של תורת הסוד העברית הקדומה הממשיך לספרות ההיכלות והמרכבה והוא אחד מעמודי היסוד עליהם התבסס זרם הקבלה. זמן כתיבת החיבור אינו ידוע, המסורת מייחסת אותו לאברהם אבינו שחושף מעט מזעיר מסודות האותיות. (ראה: ויקיפדיה) רב יוסף גיקטיליא היה מגדולי המקובלים בספרד במאה ה-13 מנבאר "בספר הניקוד" את עוצמתן ואת קדושתן של כ"ב האותיות בשורשן, אשר בהן נבראו שמים וארץ וכל העולמות כולן. (ראה ויקיפדיה) התנא הגדול רבי עקיבא היה דורש אותיות וכתרי אותיות. חכמת הקבלה מדברת על סוד האותיות ועל צירופי השמות אשר דרכם אנו מסוגלים להוריד שפע ומבטלים גזרות. למשל: "פשע" עשוי להשתנות לדבר חיובי ל"שפע". ה"רשע" יכול להיחפך ל"שער" כדי שיוכל להיכנס לעולם חכמה על פי הפסוק: "זה השער לה' צדיקים יבואו בו". וכן ה"נגע" מסוגל להפוך ל"ענג" ו"צרה" לצהר" ועוד.

59 פרקי דר' אליעזר, לא.

60 תנא דרבי אליהו זוטא, כג.

ישראל במחלוקת קורח דתן ואבירם.⁶¹ אף אם היזכרות זו לא עלתה בתודעתו של בעל העגלה שלא היה למדן, הוא הבין שאם תחסר הטלית לחתן בשעת החתונה השידוך יתבטל ובמקום שמחה, אושר ושפע של טל כפי שמרומז במילה "טלית" יתרחש חורבן, ובזיון ליתומה.⁶²

✧ בעל העגלה

על האבות נאמר שהם מרכבתו של הקב"ה⁶³ כלומר, המרכבה מסמלת את אדנותו ואת הדרו של הקב"ה בעולם הזה. אבותינו באורח חייהם, באמונתם ובקיום המצוות פארו את שמו של הקב"ה בעולם, וכך נעשתה מרכבתו בעולם שלימה יותר ומקודשת ברבים. אף בעולמות העליונים מסמלת המרכבה את אדנותו של הבורא על כל יושביה. כולם מכירים במלכותו ומקלסים את שמו כפי שנאמר במדרש:

"כיון שבא הקב"ה וירד במרכבה כל שרי המרכבה וכל החיות שבמרכבה וכל אותיות שבמרכבה מקדימים בשירות להקבילו ואף מ' וס' שבמרכבה מקבלות פני השכינה. באותה שעה תופסן בידו ומחבקן ומנשקן".⁶⁴ בקבלה בעקבות חז"ל מתקשרת העגלה לספירת המלכות.⁶⁵ בספרות החסידית ישנה התייחסות למרכבה ולסמליה.

ר' אלימלך מליז'נסק מסביר את דברי המדרש האומר, שכאשר ראו בני ישראל על הר סיני את המלאכים נושאי המרכבה התאוו לדגלים. (על פי המדרש במדבר רבה ב, ג). מדוע התאוו לדגלים? שואל ר' אלימלך ומשיב: עם ישראל הבין שנשמתו היא מעל למלאכים ומעל לחיות הקודש. המלאכים וחיות הקודש הם מרכבתו של ה' וישראל ידעו שהם מעל מרכבה זו, אך לא הבינו שגם גוף האדם צריך להתקשר לעולמות העליונים, כלומר, לא ידעו שמרכבה עשויה להיות גם בעולמות התחתונים. כשראו את המלאכים עם הדגלים הבינו שיש לעולמות התחתונים כוח להיות מרכבה לעולמות עליונים כמו שהמלאכים הם מרכבה לעולמות עליונים. לכן התאוו שגם גופם יהיה מרכבה ויוכלו לתקן את ארבע היסודות של חיות הקודש שהם ל-4 אותיות השם הקדוש. ומסיים ר' אלימלך:

61 תנחומא ב: "והולבישן טליתות שכולן תכלת, באו ועמדו לפני משה, אמרו לו: טלית שכולה תכלת חייבת בציצית או פטורה, אמר להן: חייבת. התחילו לשחק עליו, אפשר טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פטורה, זו שכולה תכלת לא תפתור את עצמה".

62 על המנהג בחסידות להתעטף בטלית גם בליל שבת כמנהג האריז"ל ותלמידיו ראה: אהרון וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ג, עמ' 148.

63 בראשית רבה, פב: "האבות הן הן המרכבה".

64 אותיות דרבי אליעזר, מ'.

65 זוהר הקדוש, וירא את שפ.

"וזהו שנתאו ישראל, כי ידעו שזה בלתי אפשרי שיתקנו עצמם עד מחצבם הראשון, אלא כאשר ראו המרכבה מהמלאכים, וראו שהשליחות נעשה על ידם, התאו אז כשנבנה המשכן שהיתה השכינה למטה שיהיו הם המרכבה ויהיה השליחות על ידי עצמם".⁶⁶

ומוסיף תלמידו ר' מנחם מנדל מרימינוב:

"מעשיות צדיקים הוא מעשה מרכבה, כי הצדיקים הם המרכבה"⁶⁷

בסיפור בעל העגלה מקיים מצוות בתמימות ובמסירות ללא פניות ומחשבות זרות כמו: מה יישאר לי מכל עמלי אם אתן את כספי לכלה היתומה והענייה? מדוע דווקא אני צריך לעשות זאת? לכן פעולתו טהורה וזכה והיא תואמת את ציפיותיו של הקב"ה מברואיו. עשייה שכזו הופכת את העגלה הפשוטה למרכבת ה' ואת העגלון הפשוט למי שנוהג במרכבתו של מלך המלכים. אין פלא שהחווה בכוח ראייתו הבחין בגודלה של אישיותו.

✦ הקוויטל

הקוויטל הוא הפתקא שמוסר החסיד אל הרבי ובו כתוב שמו ושם אמו והבקשה אותה מבקש מהרבי. כך הופך הקוויטל לסמל לקשר הרוחני והנפשי שבין החסיד לרבו. תחילת הופעתו של מנהג זה ידועה רק מזמנו של הבעש"ט ותלמידיו.⁶⁸

הרבי קשור לחסידיו ומתעניין בגורלו של החסיד ודואג להתפלל עליו בכל שטחי החיים: "חיי, בני ומזוניי" היינו, תפילה על בריאות וחיים, תפילה על היפקדות בילדים וברכתם וכן תפילה על פרנסה. הצדיק הרואה את הקוויטלים ובהם צירופי האותיות משתמש בכוח אהבתו את הזולת ומתפלל עליו כדבריו של ר' אלימלך מליז'נסק:

"והצדיק הוא מצרף את האותיות האלו שיהיו נקראים כרצונו, דהיינו התפילה שהצדיק מתפלל הוא צירופי אותיות שהוא מצרף אותם ואם תרצה לומר למה דווקא הצדיק נענה בתפילתו כמו שאמרו חז"ל מי שיש לו לחולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויתפלל ..." "והצדיק גם כן אוהב את ה' ואת כל אדם בעולם" ... "ולכן גם האותיות אינם נצרפים אלא על ידי הצדיק האוהב לכל ..." ⁶⁹

ומוסיף ר' ישראל מרוזין: "כשם שהאותיות הקדושות בלי נקודות אין להם קול והנקודות בלי אותיות אין להם קיום, כך תלויים הצדיקים והחסידים אלו באלו. הצדיקים הם האותיות והחסידים הם הנקודות. החסידים צריכים לצדיק

66 נועם אלימלך במדבר סו, ע"ג-

67 אליעזר דב גימן, ספרן של צדיקים, ורשא תרע"א.

68 ראה: אהרון וורטהיים, הלכות והליכות, מוסד הרב קוק ירושלים, תשס"ג, עמ' 161-164. המנהג לשים קוויטל על קברו של הצדיק נהוג גם בימינו.

69 נועם אלימלך, וישלח, יח, ע"א.

אבל לא פחות מזה צריך הוא להם, שעל ידיהם יוכל להתעלות. הם נושאים את קולו ומפיצים מעשיו בעולם".⁷⁰

את הקוויטל קרא הרבי ופעמים המשמש קרא אותם בפני הרבי והוא שרשם את תשובת הרבי וענה לפונים. לפני ראש השנה ויום הכיפורים כשהצטברו אצל הרבי הרבה קוויטלים ולא היה זמן לקוראם הניח הרבי אותם בכיסו ואמר: "אני מברך את כל האנשים של הקוויטליך המונחים פה בבתי כיסים שלי בבני, חיי אריכי ומזוני רוויחי לשנה טובה".⁷¹

בסיפור קיבלו אותיות הקוויטל חיות בצורה של הארה, כי הן שקפו את טוהרת נפשו של בעל העגלה. הדברים תואמים את דברי ר' ישראל מרוז'ין: "שהחיות של הנפש הוא שמו, שהאותיות של שמו האדם הוא החיות שלו, שהוא סוד נשמתו, כי האותיות של שמו המה ממשיכים על האדם חיות ושפע מאור אין סוף".⁷²

ניתן לומר שהקוויטל הוא סמל לא רק לקשר ולחיבור עם הרבי אלא הוא גם עדות חיה למהותו של נותן הקוויטל.

70 מרטין בובר, אור הגנוז, שם, עמ' 275.

71 ישראל רפפורט, דברי דוד, הוסיאטין, תרס"ד, עמ' 42.

72 ר' ישראל מרוז'ין, עירין קדישין, קרח, ורשא, 1885, עמ' 56.

ביטויי זמן

ביטויי הזמן יוצרים רצף כרונולוגי של העלילה, וגם כשמתרחשת הנסיגה לאחור בשחזור מעשיו של בעל העגלה נשמר הרצף העלילתי על ידי ביטויי הזמן. למשל: "פעם אחת", "ויהי כבואם", "ויהי כראות", "אולי כרגע", "והנה באו", "ואז לקחתי".

מילות הזמן חוזרות כמה פעמים כגון: המילה "ויהי" נמצאת חמש פעמים. המילה "אז" חוזרת ארבע פעמים.

מועד החתונה והשלכותיה על האנשים שנמצאים בה נקראת בפואטיקה של הסיפור החסידי כ"זמן טעון" כלומר, זהו זמן בעל איכויות רוחניות שבו האדם עשוי להגיע לדרגות רוחניות גבוהות. ואכן כשאדם כמו העגלון מכריע הכרעה מוסרית ומקיים במסירות נפש מצוות הכנסת כלה התוצאות הרוחניות מתרחשות מיד הן בנפשו השמחה והן באותיות שמו המאירות בקדושה.

המרחב

אירועי הסיפור מתרחשים במספר מרחבים. העגלה הנוסעת בדרכים כשבה יושבים חסידים שפניהם מועדות אל ה"חוזה" שייכת לרובד ריאליסטי של זמן ומקום ידועים. נדרשה מסירות נפש גדולה להיטלטל בדרכים קשות ומסוכנות כדי להגיע אל הרבי, להתברך בברכותיו ולספוג את קדושתו.

היעד - בית הרבי אליו הם מגיעים הוא המרחב השני. כאן מתרחש מהפך בלתי צפוי. הקורא מצפה שהחסידים והקוויטלים שלהם יעסיקו את הרבי, אך דווקא הקוויטל של האדם הפשוט, שאולי כתב ידו לא היה כל כך יפה או קריא הוא שמעורר את התעניינותו ואת השתאותו של הצדיק. תגובתו המתפעלת של הצדיק מערערות את ביטחונם העצמי של חסידיו, והם שסומכים על קביעותיו יוצאים מביתו כדי להבין את כוונותיו. הם מגיעים למרחב הבא - לשוק. השוק המאופיין כמקום המוני, רועש מלא בהויה חומרית כלכלית הופך למקום של שמחה וצהלת חתונה. אלא שצהלה זו עלולה הייתה להיהרס. מעשה אחד של אדם פשוט שינה את מהלך העניינים ושמחת החתונה התקיימה. האור שראה החוזה במרחב הפרטי שלו בביתו בתחילת הסיפור התרחב והתפשט בפרהסיה במרחב השוק, ורבים יכלו ליהנות מחווייה אקסטאטית זו של שמחת חתן וכלה. שם בשוק מתרחש גם השינוי במרחב התודעתי הפנימי של החסידים.

הטלוס הינו מושג בהרמנויטיקה (פרשנות). הוא הרעיון והאידיאה העומדת בבסיס היצירה הספרותית ואשר מאחד את רכיביה הפואטיים. סכנת ההתמוטטות של הבית היהודי עומדים בבסיס הכרעתו המוסרית הספונטנית של בעל העגלה. בהיחלצותו לקנות את הטלית תוך שימוש בכספו הדל שאסף בעמל רב, הוא סייע לבנות את הבית שעלול היה להתפרק בבושת הפנים של הכלה. במסירות נפש זו קנה העגלון את עולמו⁷⁴ ואת בניין אישיותו. "החווה" בדרגתו הרוחנית ראה את ההשלכות של האירוע, שהתרחש בשוק בדמות האותיות המאירות, והדבר הסב לו עונג רב. התלמידים הנדהמים אמנם חסידיו של החווה הם, אך עדיין היו צריכים להפנים לאישיותם ערכים חשובים. רק לאחר מפגשם השני עם בעל העגלה תמיהתם מתבהרת, ויש להניח שאף בניין אישיותם מתחזק.

ערכים חינוכיים⁷⁵

במציאות חיינו בה קיים ניסיון מתמיד לנפץ ערכים ולנטשם יש צורך באמירות נחרצות וברורות כפי שהדבר מתקיים בסיפור החסידי. כך ניתן לראות בסיפור החסידי מעבר להיותו טקסט ספרותי גם מודל חינוכי. ניתן לסכם את הערכים הבולטים שהסיפור חושף בפני הקורא:

- ♦ יחס אכפתי לזולת
- ♦ הרצון לתת
- ♦ ענווה וצניעות
- ♦ מסירות נפש
- ♦ אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו

73 ראה: אנציקלופדיה של הסיפור היהודי, סיפור עוקב סיפור, (עורכים: יואב אלשטיין, אבידב ליפסקר, רלה קושלבסקי) אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ה, עמ' 42; דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך, שם, עמ' 45.

74 יואב אלשטיין כולל את הסיפור הזה בסדרת סיפורים חסידיים שנושאים הוא "יש קונה עולמו בשעה אחת". ראה: יואב אלשטיין האקסטאזה והסיפור החסידי, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשנ"ח, עמ' 170-181. תודה לד"ר חנה הנדלר על הפנייה ביבליוגרפית זו.

75 על ערכים החינוכיים בסיפור החסידי ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך, שם, עמ' 178-208.

ניתוח הסיפור החסידי חשף איכויות פואטיות ספרותיות למרות היותו שייך לז'אנר האנקדוטה. הדמויות ואפיון נבדקו על פי תוארן, על פי תגובותיהן ובעיקר על פי מעשיהן. ניתן לומר שקיים מבנה בינרי בבסיס העלילה. ניגוד בין ראייתם השטחית של החסידים לבין ראייתו המטאפיזית של הרבי וראייתו המוסרית של העגלון. מעשהו של העגלון יצר אנלוגיה בינו האיש הפשוט לרבי הצדיק. ניגוד נוסף קיים בין אדישותה של החברה מול האמפטייות של העגלון ביחסם ליתומה הענייה.

חישוף התשתיות והרבדים עליהם נבנה הסיפור החסידי מבליט את זיקתם ההדוקה של מלקטי הסיפור החסידי לאוצרות הרוח היהודיים על כל רבדיו אותם ידעו על בוריים ואשר הם חלק בלתי נפרד מעולמם הרוחני. הדגמת הרבדים הללו בפני תלמידים במהלך השיעור עשויה ליצור יחס של הערכה לכל התרבות העניפה והגדולה של עם ישראל. הוראת הסיפור החסידי מזכירה לדורנו שיצירה ספרותית איכותית ראוי לה לזכור את מקורותיה ולא חלילה להתנכר להם.

ניתן ליצור קישורים ספרותיים ליצירות ספרות מודרניות הן בנושאים משותפים והן במוטיבים.

למשל: את הטלית כסמל ביהדות ניתן להשוות לסיפורים רבים של עגנון העוסקים במוטיב זה כמו:

1. "זכרון בספר" (ימים נוראים, הקדמה, תיאור הקולות הערבים והמתוקים שיוצאים מן הטלית)

"טלית אחרת" (ספר המעשים עמ' 204-202)

"פי שנים" (כנ"ל, עמ' 139-133, 128, 142)

"שני זוגות" (אלו ואלו, עמ' רנה)

"עגונות" (אלו ואלו, עמ' תה)

"סיפור פשוט" (אלו ואלו, עמ' ריד-רטו, ריז)

"ציפורי" (אלו ואלו, עמ' רלג)

"חמדת" (סמוך ונראה, עמ' 57, 76)

"אגדת הסופר" (אלו ואלו, עמ' קלד, קמד)

2. סיפור העטרה מטליתו של ר' אלימלך שנשתמרה בשואה (ראה: דינה לוין,

סיפורי ר' אלימלך, שם, עמ' 98)

3. הטלית בציור. ניתוח ציורים בהם יש לטלית מקום סמלי למשל: שלושה

מציוריו של הצייר זעירא.

חיפוש ציורי חתונה ושוק על ידי התלמידים.

4. מוטיב החתונה בספרות העברית ראה בניתוח הסיפור. (הערה 21)

5. תיאורי שוק בספרות עברית. (למשל: הרב סבתו, "כעפעפי שחר", יוסל

ברשטיין, "כתם של שקט")

6. כתיבה יצירתית: "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו". ספר על אירוע

אישי או על אירוע שהיית עד לו.

7. הדגמת הסיפור על ידי שירים ומנגינות של חתונה.

8. המחזות הסיפור על ידי התלמידים.

9. בנושא ה"שם" ניתן להשוות עם שירה של זלדה "לכל איש יש שם",

כשהשאלה היא מה התוספת בשיר בהשוואה למדרש?:

לכל איש יש שם

שנתן לו אלוהים

ונתנו לו אביו ואימו

לכל איש יש שם
שנתנו לו קומתו ואופן חיובו
ונתן לו האריג
לכל איש יש שם
שנתנו לו ההרים
ונתנו לו כתליו
לכל איש יש שם
שנתנו לו המזלות
ונתנו לו שכניו
לכל איש יש שם
שנתנו לו חטאיו
ונתנה לו כמיהתו
לכל איש יש שם
שנתנו לו שונאיו
ונתנה לו אהבתו
לכל איש יש שם
שנתנו לו חגיו
ונתנה לו מלאכתו
לכל איש יש שם
שנתנו לו תקופות השנה
ונתן לו עיוורונו
לכל איש יש שם
שנתן לו הים
ונתן לו
מותו .

וכן עם הסיפור של אהרון מגד "יד ושם"-השם כזיכרון לקדושי השואה.

10. מוטיב האור כביטוי ליצירה האומנותית ראה: ביאליק בשירו "לא זכיתי באור מן ההפקר". כמו כן ניתן להשוות את מוטיב האור ושמחת הלב עם שירה של לאה גולדברג:

נסיון

לך נשבעתי, אל עליון,
ולא אדע האקיים:
איך אעמוד בנסיון
נסיון האושר השלם.

איכה תכיל עיני האור?

ידי רפות, ידי הוזות-
איכה אשא ולא אשבור
שמחה כזאת, ברכה כזאת?
מכובד עול איך לא אפול,
איך לפניך אתייצב
זקופה, גדולה, נושאת בעול
של אושר אנושי שלו.

את מהותן הקדושה של האותיות ביצירת השיר ניתן לבחון בשיר "שפה
חדשה", בלפור חקק, מתוך: "זריחה בין הזמנים", עמ' 88.

11. את מוטיב הראייה שמתקשר לשמחה אמיתית של האדם האחר והשונה
כדאי להשוות עם שירו של בלפור חקק:

אחי הבכור

אָחִי הַבְּכוֹר הוּא סוּד שְׁחוּר:
הוּא מוֹנְגְלוּאִיד נְחָבָא מַעְבֵּר לְחֵלוֹן
מִתְבּוֹנֵן בְּמִנְרוֹת הַשְּׁלֵמוֹת שֶׁל הָאֲנָשִׁים.
וְלוֹ נָתַן אֱלוֹהֵיוּ מְנוּרֵת חֶסְרוֹנוֹת
לְרֵאוֹת בָּהּ אֶת יְסוּכָיו וְיָמִים עַל יָמִים
לְרֵאוֹת בָּהּ מִחֲלוֹנוֹ הַשְּׁבוּר
אֶת שְׂמֵחַת הָאֲנָשִׁים הַשְּׁלֵמִים.

(מתוך: אגדת הדבש המור, עמוד 41, וכן מעמקים, 9, 2007, אתר דעת)

12. נושא הנתינה ללא פניות ואהבת האדם ניתן להשוות עם השירים הבאים:

זלדה- "כציץ העמקים" (מתוך: "פנאי")
רחמים מלמד- אין אהבת חיים". (מתוך: "לו", עמ' 80-79)

- ✧ הסיפור
- ✧ מבנה הסיפור
- ✧ הדמויות
- ✧ דרכי עיצוב
- ✧ מוטיבים
- ✧ סמלים
- ✧ הזמן
- ✧ המרחב
- ✧ העיצוב הלשוני ומשמעותו
- ✧ תשתיות
- ✧ מבנה בינרי
- ✧ קשר בין פתיחת הסיפור לסיומו
- ✧ האקסטראטיות
- ✧ כוחה של תפילה
- ✧ תהליך שינוי האישיות - תהליך חניכה
- ✧ הטלוס
- ✧ הערכים החינוכיים בסיפור
- ✧ נושאים לדיון

צב סיפור שני מצ

ר' אלימלך ופת הלחם

- בסיפור זה מספרתי את המשפטים והדגשתי מילים משמעותיות כהצעה לייעול ההוראה.
1. מעשה ממורנו הרב הצדיק ר' אלימלך מליז'נסק זכרונו לחיי העולם הבא זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל.
  2. הרב הצדיק ר' אלימלך הלך לגלות והיה נע ונד.
  3. בדרך הליכתו נכנס לקרעטשמע (בית מזיגה) לרוחץ ידיו, ונכנס לבית התנור (קעך) ורוחץ ידיו ויצא והלך לדרכו.
  4. והנה בזמן שהיה בקעך רדו את הפת והניחו אותו על השולחן.
  5. ואחר שיצא ר' מלך זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל, נכנס ערל וגנב פת אחת
  6. ויהי בראותם אחר כך שנגנבה פת אחת, אמרו: "בודאי איש העני שהיה פה ונטל ידיו- הוא גנב את הפת".
  7. ויקצוף הרינדאר (החוכר) מאוד וישלח אחריו עבדו הערל.
  8. וירכב על סוס לרוץ אחריו ולהוכיחו ולהכותו כגנב.
  9. הערל העבד עשה שליחותו, והכה את ר' מלך זכותו יגן עלינו,
  10. והוא קיבל היסורים באהבה.
  11. בשעה זו שהעבד הכה את הרב הצדיק ר' מלך נפלה דליקה בקרעטשמע ולא באפשרות לכבות.
  12. והרגיש הרינדאר תיכף אולי זה עונשו, יען ששלח להכות את היהודי.
  13. ויקח תיכף סוס אחד לרוץ אחריו לפייסו.
  14. ופגע בהערל העבד והתפאר העבד שהכה אותו מכות נמרצות והנה הוא ביער הנוכחי.
  15. וירוך אליו וימצאהו והנה עומד פניו אל האילן וצועק:
  16. "רבונו של עולם לא אתפלל מנחה לפניך עד אם תכבה את בית היהודי".
  17. כך אמר כמה פעמים.
  18. והרינדאר נשתטח, נפל לפני רגליו למחול לו.
  19. הרב הצדיק ר' מלך עבר על מידותיו ומחל לו תיכף.
  20. ובבואו לביתו כבר כתבה האש.
  21. זכות הרב הצדיק ר' מלך יגן עלינו.¹

1 יעקב סופר, סיפורי יעקב, (בעריכת גדליה נגאל), כרמל ירושלים, תשנ"ד, סימן כ"א, עמ' 67.

- את הסיפור ניתן לחלק בדרך זו:
- חלק ראשון: משפטים 1-3 אקספוזיציה, מסירת פרטים ריאליסטיים על ר' אלימלך.
- חלק שני: משפטים 4-5 גניבת הפת על ידי הערל.
- חלק שלישי: משפטים 6-7 החשד בר' אלימלך ותגובתו הנזעמת של החוכר.
- חלק רביעי: משפטים 8-10 הערל מבצע את שליחותו ותגובתו של ר' אלימלך.
- חלק חמישי: משפטים 11-12 אש פורצת בבית החוכר והוא מבין שזהו עונשו.
- חלק שישי: משפטים 13-15 החוכר מזדרז למצוא את ר' אלימלך.
- חלק שביעי: משפטים 16-17 תפילת ר' אלימלך.
- חלק תשיעי: משפטים 18-20 בקשת הסליחה של היהודי ומחילתו של ר' אלימלך.
- חלק עשירי: משפטים 21-21 האש כבתה.

✦ ר' אלימלך מליז'נסק - פרטים ביוגרפיים

חקר הביוגרפיה של ר' אלימלך מליז'נסק מבוסס על ספרות הגיוגרפיה חסידית שנדפסה לאחר מותו של ר' אלימלך "באוהל אלימלך", וכן על סיפורים רבים נוספים מפי תלמידיו הרבים. ספרו הדרשני על פרשיות השבוע "נועם אלימלך", וכן האגרות המצורפות לספר מצליבות את האינפורמציות השונות על דמותו. למרות שאין בידינו תמונה של ר' אלימלך ישנן עדויות על מראהו החיצוני כפי שאנשים זכרוהו מתקופת נדודיו קודם התגלותו.² לפי התיאור הוא היה גבה קומה, לבוש במלבוש קצר כדרך האנשים הפשוטים, והיה חגור בחגורה קלועה מתבן ושני קולטנים (צמות) היו לו בזקנו.³ לדברי המגיד מקוויניץ היו לר' אלימלך עיניים מאירות, סוקרות וחודרות.⁴ ר' אלימלך נולד בתע"ז ונפטר בתקמ"ז (1787-1717).⁵ בן לר' אליעזר ליפא, יהודי כפרי עשיר, שהתגורר בכפר לופוחי שליד טיקטין. הוריו של ר' אלימלך היו ממשפחה מפוארת ומיוחסת.⁶ בשנות נעוריו הוא נהג בסיגופים וערך גלגולי שלג. הוא יצא עם אחיו ר' זושא מאינפולי לגלות, כדי להשיב רבים מעוון. למנהג זה של עריכת גלות מרצון הנקרא "אפריכטען גלות" בלשון החסידים שורשים עמוקים בתולדות היהדות. לנדודים אלו נלוו סבל, בזיונות וחרפות.⁷ בעקבות אחיו ר' זושא התוודע ר' אלימלך לחסידות, הפך לתלמידו של המגיד ממזריטש ונמנה על האריות שבחבורה.⁸ ר' אלימלך התיישב בליז'נסק שבגליציה. משם הפיץ את תורתו הייחודית, וקנה לו תלמידים הרבה.⁹ דרגתו המוסרית היא חלק

2 לפני התגלותו ר' אלימלך נדד במשך שנים רבות עם אחיו ר' זושא ראה: אוהל אלימלך, שם, א, קצו.

3 על דמותו החיצונית של ר' אלימלך ראה: אוהל אלימלך, שם, עמ' 61-60. על גובהו של ר' אלימלך ראה: שם, עמ' 66-65 סימן קנא; לנדוי, הרבי אלימלך מליז'נסק, עמ' כד.

4 אפשטיין, יד מאור ושמש, עמ' שכ"ה.

5 על שנת פטירתו חלוקות הדעות, ישנה דעה שנפטר בשנת תקמ"ו. ראה: בצאלאל לנדוי, הרבי אלימלך מליז'נסק, הרבי אלימלך מליז'נסק, אור החסידות, ירושלים, תשכ"ג, עמ' רצא-רצב הערה 2; יצחק אלפסי, ערך: "ר' אלימלך מליז'נסק", אנציקלופדיה לחסידות, כרך א' עמ' רלב-רמא; נועם אלימלך, מהדורת נגאל, עמ' 19-9.

6 בצאלאל לנדוי, שם, הערה 3, עמ' טו; אוהל אלימלך, שם, סימן קנ; נגאל, משנת החסידות, שם, עמ' 25.

7 נדודים אלו נקשרו עם תפיסת הקבלה. מטרתם היתה לגאול את השכינה הנמצאת בגלות וכך לקרב את הגאולה. ראה: אוהל אלימלך, שם, סימן קצו.

8 נועם אלימלך, וישב, כא ע"א, ר' אלימלך מזכיר את רבו פעמים רבות.

9 על תלמידיו הרבים של ר' אלימלך ועל תורתם ראה: נגאל, משנת החסידות, שם, עמ' 54-35. תרשים של תלמידי ר' אלימלך ראה: אהרון זאב אשכולי, החסידות בפולין, ירושלים תשנ"ט, עמ' 43-42.

אימננטי של עולמו הרוחני של ר' אלימלך הבא לידי ביטוי בספרו הדרשני "נועם אלימלך", ב"ליקוטי שושנה", בסוף "נועם אלימלך", לעמבערג תקמ"ח, עמ' צח-קי; צעטיל קטן בתוך: "נועם אלימלך", הקדמה, לעמבערג תקמ"ח; "אגרת הקודש", ר' זכריה מנדל מירוסלב, בסוף "נועם אלימלך", עמ' קיב ע"ב¹⁰; ספרו "נועם אלימלך" נכתב ונערך על ידי בניו ר' אלעזר ואחיו הקטון ר' אליעזר והמסייע ר' יעקב דב בער הלוי. הספר הובא לדפוס בשנת תקמ"ח (דפוס למברג). הספר נחשב לאחד מספרי היסוד של החסידות.¹¹ בספר מפתח ר' אלימלך את רעיון "הצדיקות המעשית" של הצדיק, שכל מהותו מוקדשת להשפיע על עדתו מבחינה רוחנית וגשמית.

ר' אלימלך מצא את המזיגה שבין מיסטיקאי לבין מנהיג חברתי. כמו הצדיק במשנתו הוא מגשים בחייו את אידיאל הדבקות המיסטית יחד עם הדאגה לעדתו. סיפורים רבים על כישוריו הרוחניים ועל כוחותיו המטאפיזיים של ר' אלימלך מעידים על גדולתו האישית, על השתדלות להעלאת דרגתם הרוחנית והמוסרית של תלמידיו וחסידיו וכן על עזרתו לכל אדם שהתמודד עם קשיים בחייו. דרגתו המוסרית היא חלק אימננטי של עולמו הרוחני של ר' אלימלך הבא לידי ביטוי בכתביו.¹²

✧ דמותו של רבי אלימלך בסיפור

האקספוזיציה בסיפור שלפנינו מציגה את הדמות הראשית: ר' אלימלך. האפיונים הישירים בתחילת הסיפור מעידים על יחס של הערצה מופלגת אליו. תוארי ההפלה הם: "מורינו הרב הצדיק", "זכרונו לחיי העולם הבא", "זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל". עוד נמסר לנו שהוא הלך לגלות והיה נעונו. סיפורים רבים מעידים על הליכתו לגלות יחד עם אחיו ר' זושא מאניפולי כדרך המקובלים הסגפנים.¹³ מטרת ההליכה היתה כדי להחזיר את היהודים שהיו מפוזרים ברחבי פולין בתשובה. לנדודים אלו נלוו סבל, ביזיונות וחרפות כפי שמעיד על כך סיפורנו.¹⁴ פרט אקספוזיציוני נוסף הוא שר' אלימלך בהיותו

10 על ההנהגות של ר' אלימלך ראה: זאב גריס, ספרות ההנהגות, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ו, עמ' 130-129, 280.

11 נגאל, משנת החסידות, שם, עמ' 21-18. על גדולת הספר ועל חשיבותו ראה: מאיר איידלבוים, רבי אלימלך מליז'נסק, עם עולם, תל-אביב חש"ד, עמ' 164-156; אוהל אלימלך, שם, סימן כט, לד, קצב, קצג, קצא.

12 ראה ספרו הדרשני נועם אלימלך, ליקוטי שושנה, בסוף נועם אלימלך, עמ' צח-קי; צעטיל קטן בתוך: נועם אלימלך, הקדמה; אגרת הקודש, ר' זכריה מנדל מירוסלב, בסוף נועם אלימלך, עמ' קיב ע"ב.

13 ראה: אלעזר דב גימאן, גן הדסים, לובלין תרפ"ט, עמ' 7-6, ר' אלימלך ואחיו נדדו עשר שנים בגלות.

14 הרחבה בנושא ראה: דינה לוי, שם, עמ' 54.

בדרכים הוצרך לרחוץ את ידיו, וכשסיים יצא והמשיך לתומו במסעו. אולם בני הבית סברו שהוא נטל את ידיו לשם אכילה וחשדו שגנב את הפת. הוא לא תאר לעצמו שיציאתו תתפרש על ידי בעלי הבית כבריחה של גנב. כמו כן הוא בוודאי הופתע למראה הערל שדלק אחריו. יש להניח שהערל לא חסך ממנו קללות נמרצות על גניבתו תוך כדי הכאתו. הסיפור מעיד שר' אלימלך קיבל את הייסורים באהבה. עובדה זו משקפת את אמונתו בהשגחה הפרטית של הבורא, שיש לקבל גם את הרע והכואב באהבה.

אלא שהקב"ה אינו מוחל למי שפוגע בצדיק. כל פגיעה בצדיק היא פגיעה גם בבורא עולם ועל כך אין מחילה מידי שמים. לכן מיד פרצה האש בביתו של היהודי. ר' אלימלך ראה זאת ברוח קודשו ונעמד ליד אילן תוך שהוא צועק למלך מלכי המלכים. הוא איים שלא יתפלל תפילת מנחה אם הקב"ה לא יכבה את האש בבית היהודי. ר' אלימלך מתפלל על "בית היהודי" היינו התייחסותו היא לבית של יהודי עם כל המשמעויות הרוחניות שאנו מעניקים לבית כזה. זוהי התנהגות שנובעת מאהבת הזולת ונכונות למחול לו על הצער, על הכאב ועל הביזיון שנגרם לו בעקבות אשמת השווא שטפל עליו היהודי. ר' אלימלך גם מוכן להסתכן בהתחצפות לכאורה כלפי שמיא. אלא שבורא עולם המכיר את נפש הצדיק ויודע את מסירות הנפש שלו לזולת - נענה להתנייתו ומכבה את האש. דרישתו של ר' אלימלך מה' לכבות את השריפה ויחסו הסלחני אל היהודי מאמתים את תוארי ההפלה שיוחסו לו בתחילת הסיפור.¹⁵

✦ הרינדאר

דמות הרינדאר היינו, חוכר הקרעטשמע - בית המזיגה, מבטא פרט ריאליסטי בסיפור החסידי ומשקף את הווי החיים ומקצועות הפרנסה של היהודים במזרח אירופה במאות ה-17-18.¹⁶ גניבת הפת גורמת לכעס רב ואף זה מעיד על העוני הרב ששרר בזמן ההוא. החוכר בטוח שהעני עשה זאת שכן כולם ראו אותו נוטל ידיו. הוא קוצף עליו ושולח את עבדו הערל להוכיחו ולהכותו וזאת ללא שבדק תחילה האם הוא אכן הגנב. הוא חושד בכשרים ועל כך אמרו חז"ל "החושד בכשרים לוקה בגופו".¹⁷ ואכן הוא נענש מיד. דליקה פרצה בביתו, ואז הוא הרגיש "תיכף" שזהו עונשו. הוא עבר תהליך של שינוי תודעתי והבין את הקשר בין השריפה לבין מעשיו. אף הלשון מבטאת את השינוי בתפיסתו. אם

15 זוהי "רקמת יחסים" הנקשרת בין אדם לרעהו. היהודי התחרט על מעשיו ויש להניח שרגשות האהבה שהוקרנו מאישיותו של ר' אלימלך הטביעו בו את חותמם. הרחבה על נושא רקמת היחסים בין הדמויות בסיפורת ראה: יוסף אבן, הדמות בסיפורת, ספרית פועלים, תל-אביב 1986, עמ' 99-96.

16 ראה: חנא שמרוק, "החסידות ועסקי החכירות", ציון, 35 (תש"ל), עמ' 182-192.
17 יומא, יט ע"ב.

בהתחלה ר' אלימלך כונה על ידי החוכר ובני משפחתו בכינוי "העני" הרי עם השינוי במחשבותיו של החוכר משתנה גם תוארו של העני. כעת הוא חושב עליו כעל יהודי. כלומר הוא פגע ביהודי על לא עול בכפו. הוא שינה את התנהגותו, ו"תיכף" במהירות הוא רוכב על הסוס למצוא את ר' אלימלך ולבקש את סליחתו. כשמצאו ליד האילן מתפלל עבורו הוא נופל לפני ר' אלימלך ומתחנן שישלח לו. השתטחותו ונפילתו לרגלי ר' אלימלך מבטאים חרטה עמוקה על התנהגותו המתנשאת והמבזה בתחילת הסיפור. ממרום מושבו של העבד ושל בעליו היינו, מרכיבה על הסוס החזק והבטוח הוא נאלץ לרדת לקרקע ולהתחנן על נפשו. הוא שגרם להכאת ר' אלימלך מכה על החטא שעשה וחש הכאת לב היינו, מוסר כליות. ר' אלימלך בגדולתו רואה שישנה כאן כוונה אמיתית, ועל כן הוא מחל לו. ניתן לראות בהתנהגותו של היהודי דמות מתפתחת ועגולה.¹⁸ אולם יש כאן יותר מהגדרה זו. היהודי הזה עובר תהליך של חניכה - מהפך אישי מוסרי המעמידו במקום אחר ממה שהיה בו קודם.

✦ העבד הערל

ממלא את שליחותו ומכה את ר' אלימלך נמרצות. בנוסף לכך חוטא בהתרברבות בפני הרינדאר על שמלא את שליחותו בנאמנות רבה. ריבוי התואר ערל - משמש כאן כביטוי גנאי לעורלת לבו, לרשעותו ולגאוותו.¹⁹

✦ הקב"ה

הקב"ה הוא "הגיבור" הסמוי של הסיפור. הוא מקנא לצדיקו ופורע את עונשו של היהודי שהעז לחשוך בצדיק ולפגוע בו פיזית. הוא נענה לצדיק ומקבל את תפילתו בבחינת צדיק גוזר וה' מקיים. ר' אלימלך מבטא זאת בספרו "נועם אלימלך": "הצדיקים שיהיו במדרגתם כל כך גדולים שהקב"ה יעשה כל מה שיצוו²⁰, וכן "הצדיקים המתפללים בכוונה הם המקיימין העולמות ומשפיעין טובה וחיות לכל העולמות ולזה הם הגורמים להפך מידת הדין לרחמים גמורים כי המה המושלים בכל כוח חיותם אשר משפיעים לכל".²¹

18 יוסף אבן, הדמות בסיפורת, שם, עמ' 37-42.

19 שמואל א, יז כו: "כי מי הפלישתי הערל הזה?" וכן בישיעהו, נב א: "לא יוסיף יבוא בך עוד ערל וטמא". ביטוי לשון רבים מתקשרים לתואר ערל ובדרך כלל כולם במשמעות שלילית. התפארות העבד מזכירה את העונש שקבל מלך בבל על שהכה את עם ישראל מעבר למה שהיה צריך לעשות. ישעיהו כ"ה ה': "ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר הזה משתה שמנים משתה שמרים שמנים ממוחים שמרים מזוקקים". היינו, לא ישרא מהם שום דבר. בקבלה העורלה קשורה לספירת הקליפה. זוהר, ויצא אות ח.

20 נועם אלימלך, בהר טו ע"ב.

21 נועם אלימלך, אמור סד ע"ג.

דרכי עיצוב

✦ פרטים ריאליסטיים

הסיפור החסידי אינו סיפור היסטורי, אך משולבים בו תיאורים אוטנטיים של מציאות היסטורית. חלק מהתיאורים נוגעים לתיאור פרנסתם של היהודים במזרח אירופה. למשל, חכירת בית המזיגה על ידי יהודים היתה אחת מאפשרויות הפרנסה באותה תקופה. גניבת הפת ותגובת הסוברים מעידות על עוני גדול ועל חשיבותה של כל פת לחם.

מוטיבים:

✦ מוטיב הנפילה

השורש "נפל" נשנה בצורות שונות. למשל: "נפלה דליקה", "נפל לפני רגליו". אף כאן מתקיימת מידה כנגד מידה. מי שנפל נפילה מוסרית באש של כעס וחסד בכשרים הביא על עצמו ועל בני משפחתו התלקחות של אש. בסופו של דבר ינסה נואשות לשנות את גור הדין על ידי נפילה פיזית לרגלי ר' אלימלך תוך התחננות לשינוי הגזירה.

✦ מוטיב ההליכה

מוטיב ההליכה מופיע בלשון הסיפור למשל: "ר' אלימלך הלך לגלות", "בדרך הליכתו", "והלך לדרכו". ההליכה מקבלת משמעות סמלית של חיפוש הדרך להחזרת העם בתשובה וכן במשמעות קבלית של הליכה כדי להשתתף בצער השכינה שאף היא נמצאת בגלות.²²

✦ מוטיב המכות

ביטויי הלשוניים בסיפור הם: "להכותו כגנב", "והכה את ר' אלימלך", "יען ששלח להכותו", "והתפאר העבד שהכה מכות נמרצות". המכות מעידות על הרמה המוסרית הנמוכה של הרינדאר ושל עבדו הערל.

✦ מוטיב הכיבו

המוטיב חוזר מספר פעמים בסיפור: "לא היה באפשרות לכבות", "עד אם תכבה", "כבר כבתה האש". אי היכולת להשתלט על האש מוכיח שרק התערבות שמימית עשויה היתה להשפיע על כיבויה. התערבות כזו תתממש רק לאחר

²² על ההליכה בגלות ועל מסירות הנפש להחזרת עם ישראל בתשובה אצל ר' אלימלך ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך, שם, עמ' 54, 165-154.

שהחוכר יתחרט על התנהגותו המבישה כלפי ר' אלימלך ויבקש את סליחתו. מחילתו של ר' אלימלך תגרום גם למחילה אלוקית, ואז יש סיכוי לכיבויה של האש ללא התערבות בשר ודם.

סמלים²³

✧ האש

האש שפרצה בבית החוכר היהודי היתה אש אמיתית, ריאליסטית שאיש לא יכול היה לכבותה. תגובתו של היהודי מצטיירת אף היא במטאפורה של אש היינו, אש של חרון אף ושל כעס.²⁴

התפרצות האש היא בבחינת מידה כנגד מידה שבאה לידי ביטוי גם בלשון הסיפור. האש בסיפור מכונה דליקה, והיא מרמזת על השורש "דלק". היהודי שולח את העבד לדלוק אחרי היהודי ולפגוע בו ועל כן אין זה פלא שבביתו פורצת הדליקה.²⁵

נשאלת השאלה מדוע כל בני הבית נענשו בדליקה? לשאלה זו ניתן למצוא הסבר לשוני. נאמר בסיפור: "ויהי בראותם" וכן "אמרו" בלשון רבים משמע, שכולם היו שותפים לחשד, ואיש מהם לא יצא להגנת היהודי. על כן העונש הוא קולקטיבי בבחינת מידה כנגד מידה. האש בסיפור מקבלת משמעות סמלית למעשים השליליים של החוכר, לחרון אף ולשחרור רגשות ללא שליטה עליהם. האש היא אחד מארבעת היסודות של נפש האדם (אש, רוח, מים ועפר). הכעס מקורו ביסוד האש, ועל כן ביטויו הוא בחום וברתיחה. קיימת זיקה בין יסוד האש והגאוה. האש בטבעה מתנשאת אל על וכך הגאוה מאופיינת בהתנשאות על הזולת. על כך אמרו חז"ל "כל המתגאה אינו נידון אלא באש..."²⁶ מכאן הקשר בין מידת הכעס לגאוה. האדם הגאה מגיע לכלל כעס על כל מי שפוגע בו או שאינו מכבדו.²⁷

✧ נטילת הידיים

נטילת הידיים של ר' אלימלך מורה על קיום מצוות ועל נקיות פיזית. אך היא גם מסמלת את קדושת הנפש והנשמה. ניקיונו החיצוני מקביל לטוהר פנימי.

23 על הסמלים הקיימים בתשתית הסיפור החסידי ראה: יואב אלשטיין, מעשה חושב, עקד תל-אביב, תשמ"ד, עמ' 44.

24 על פי דברים, לב כב: "אש קדחה באפר".

25 על פי: בראשית, לא לו: "מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי".

26 ויקרא רבה, ז.

27 ישבעם הלוי סגל, ערכים בחסידות, כפר חב"ד, תשנ"ח, עמ' 372. הרחבה על מוטיב האש ועל הקשרו לגאוות האדם. ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך, שם, עמ' 108-111.

הראייה לכך היא קבלת הייסורים באהבה כגזירת שמים. בהמשך למרות המכות הנמרצות שקיבל מהעבד הערל, הוא לא חש רגשות נקמה אלא מוכן להסתכן בדיבור של חוצפה כביכול עם בורא עולם כדי להציל את היהודי.

✧ האילן

האילן על כל מרכיביו רומז לעולמות עליונים (אבי"ע - אצילות, בריאה, יצירה ועשייה). גופו של האילן הגזע מרמז על הדרגה שמעל לאצילות הנקראת אין סוף - הכתר. הענפים - שמתפשטים מהגזע מרמזים על עשר הספירות שבעולם האצילות. הפירות - הם עולמות הבריאה היצירה והעשייה.

לכן ברורה בחירתו של ר' אלימלך להתפלל דווקא ליד אילן, שהוא בבחינת צינור לעולמות עליונים.²⁸

על האילן אומר ר' אלימלך:

"דהנה באילן יש כמה וכמה ענפים וכל הענפים הם מחוברים אל העיקר האילן. כן כל מצווה ומצווה יש לו שורש למעלה באילן העליון וצריך האדם להשכיל לדעת שורש העיקר של המצוות".²⁹

על פי דבריו, האילן מסמל את עבודת ה'. כשם שהענפים מחוברים אל האילן היינו, לגזע כך האדם צריך לחוש מחובר אל שורשו כלומר, לבורא עולם. והוסיף ר' ישראל מרוזין:

"הצדיק הוא כמו העיקר של האילן ואנשים החסידים הם כמו הענפים"³⁰.

✧ הפת

פת הלחם מופיעה בסיפור ארבע פעמים. הלחם הוא מזונו הבסיסי של האדם וכשהוא חסר האדם חש רעב וחוסר אונים. היא גם מסמלת עקרונות של התנהגות והסתפקות במועט.³¹ בקבלה³² מתקשרת פת הלחם לספירת המלכות על פי הפסוק "כי אם הלחם אשר הוא אוכל".³³

בסיפור פת הלחם אנלוגית לתכונותיו של ר' אלימלך. השורש "לחם" מתקשר לדרך התנהגותו של ר' אלימלך. הוא מוחל על כבודו, הוא חומל על היהודי וצועק אל הבורא שאף הוא יחמול על היהודי, ויחזיר לו את ביתו את פרנסתו היינו את לחמו.³⁴

28 ישבעם הלוי סגל, שם, עמ' 217-214.

29 נועם אלימלך, לך לך ו ע"ג.

30 ראובן ז"ק, בית ישראל, פיעטרקוב, תרע"ג, סימן יא עמ' 26.

31 אבות, ו ד: "פת ומלח תאכל".

32 זוהר, בהעלותך, כג.

33 בראשית, לט, ט.

34 תכונת החמלה על הפרט ועל כלל ישראל מאפיינת את הקב"ה. מלאכי, ג יז: "ו.חומלתי

על דיבור המתחיל "ויחלום והנה סולם"³⁵ אומר ר' אלימלך:
שיהא הפרנסה והלחם אצלו כחלום דהיינו, שלא יהא הלחם אצלו רק מצד
ההכרח שבלתי אפשרי לעולם בלא לחם ולזה אותיות לחם הוא חלם, וגם צריך
להיות נגד עיניו שפלות עצמו.³⁶
ר' אלימלך מלחים בסיפור את כל המשמעויות הלשוניות של המילה "לחם".
התנהגותו מולחמת מענווה ומרחמנות מחד ומאידך מלחימה ונחישות לבטל
את גזירת האש מעל ביתו של היהודי.
הסיפור משקף מציאות ריאליסטית של עוני בו כל כיכר לחם הוא חשוב וגניבתו
עלולה לגרום למחסור ולחוסר שליטה בהתנהגות.

✧ הסוס

פעמיים מוזכר הסוס בסיפור. בפעם הראשונה הוא מתקשר לעבד הערל: "וירכב
על הסוס לרוץ אחריו, ולהוכיחו ולהכותו כגנב". הסוס הוא לא רק כלי תחבורה
אלא הוא סמל לגאווה ולתחושת הכוח והעליונות של הגוי על פני היהודי. זו
היתה גם תחושתם של פרעה ושל עמו, כשרדפו אחר בני ישראל על סוסיהם
לעבר ים סוף. התורה מעידה שהסוס ורוכבו נענשו כאחד: "סוס ורוכבו רמה
ביום".³⁷ בפעם השנייה מוזכר הסוס בהקשר חיובי. היהודי חש שעונשו קשור
למעשיו, ולכן: "ויקח תיכף סוס אחד לרוץ אחריו ולפייסו". הפחד מהאש
המכלה משנה את התנהגותו, והוא בעצמו ללא עזרת שליח ניסה לתקן את
חטאו. הפעם הסוס שרת את האדם למעשים חיוביים.

✧ הבית היהודי

ביתו של היהודי נקרא בסיפור פעמיים "קרעטשמע", ורק בסוף הסיפור
בתפילתו של ר' אלימלך מופיע הביטוי: "בית היהודי", וכן "לביתו".
כלומר, בתחילה כשהיהודי מתנהג כגוי באטימות וברשעות אז ביתו מכונה על
פי עיסוקו, בית מזיגה, בו מתמזג היהודי עם ההתנהגות הגויית הסובבת אותו.
אולם לאחר שחש הרהורי תשובה אמיתיים אותם ראה ר' אלימלך ברוח קודשו
אז מכונה ביתו בפי ר' אלימלך במילה "בית". ר' אלימלך הדגים בפני היהודי
שיעור חינוכי במספר חזיתות. לא רק את האישיות, את המחשבה ואת הרגשות
יש לשנות אלא אף בבית יש לחולל מהפך. ביתו של היהודי הוא סמל לקיום
מצוות ולהכנסת אורחים כביתו של אברהם אבינו, בו מקבלים את כל הנכנס

עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אתו" ובסיפורנו היא מאפיינת את ר' אלימלך.

35 בראשית, כח, יב.

36 נועם אלימלך, ויצא יד ע"ג.

37 שמות, טו א.

בסבר פנים יפות תוך דאגה לצרכיו ללא חשדות וללא כעס מיותר.³⁸ אם כך ינהג האדם בביתו הוא יאפשר לשפע האלוקי להתגלות במרחב פרטי זה. ר' אלימלך מדגיש בתפילתו לבורא את הכינוי "בית היהודי" שלו קונוטציות רוחניות כדי לעורר את רחמי שמים לכבות את האש בבית היהודי.

הזמן

מילות זמן רבות שזורות באירוע הסיפורי, והן שיוצרות את הרצף הכרונולוגי המהיר של התרחשות האירועים. למשל: "בדרך הליכתו", "והנה בזמן שהיה בקעך רדו את הפת והניחו אותו על השולחן", "ואחר שיצא ר' אלימלך זכותו יגן עלינו", "ויהי בראותם אחר כך".

לצינוני הזמן ישנה משמעות בסיפור. לדוגמא הצינונים: "בשעה זו שהעבד הכה את הרב הצדיק ר' מלך נפלה דליקה בקרעטשמע ולא היה באפשרות לכבות", "והרגיש הרינדאר תיכף אולי זה עונשו", מעידים על הקשר הישיר בין החטא והעונש. היהודי מרגיש מיד בקשר זה והוא פועל במהירות לשנות את הגזירה. כל התמהמהות עלולה לסכן את ביתו. הבהילות מאופיינת בלשון: "ויקח תיכף סוס אחד לרוץ אחריו לפייסו". היהודי שהגיע בדחיפות ליער בתקווה למצוא בו את ה"גנב" שמע את ר' אלימלך עומד ליד איל, כשהוא מנהל דין ודברים עם הקב"ה בנוגע לתפילת מנחה. "רבונו של עולם לא אתפלל מנחה לפניך עד אם תכבה את בית היהודי". זהו ציון של זמן תפילה מדויק שעלול להשתנות עם שקיעת השמש, ולכן דורש ר' אלימלך את התערבותו המיידית של הקב"ה בכיבוי הדליקה. בזמן השקיעה נראים השמים כאדומים ומזכירים את האש. ר' אלימלך היה מודע לזמן הטעון³⁹ של תפילת מנחה כזמן של דין ורק בכוח התפילה ניתן להפוך את הדין למידת חסד.⁴⁰ הסיפור מדגיש את תדירות האמירה של דברים אלו: "כך אמר כמה פעמים". הדגשה זו מעצימה את דמותו של ר' אלימלך ואת מסירות הנפש שלו. על בקשת הסליחה של היהודי מגיב ר' אלימלך בצירוף של מילת זמן: "ומחל לו

38 על סיפורי הכנסת אורחים ראה: גדליה נגאל, הסיפורת החסידית, המכון לחקר הספרות החסידית, ירושלים תשס"ב, עמ' 260-257.

39 זמן טעון קשור לפואטיקה של הסיפור החסידי. הכוונה היא שבסיפור החסידי פעמים רבות האירועים מתרחשים בזמנים מיוחדים בעלי עוצמות רוחניות גבוהות. הם נחשבים כזמנים של עת רצון לפני הקב"ה למשל: הדלקת נרות שבת, שלוש סעודות שבת, תפילות הימים הנוראים וכו'.

40 חיים ליבערזאן, ארץ חיים, פשעמישל תרפ"ז, סימן קצ: "אליהו לא נענה כי אם בתפילת המנחה וקשה היא המנחה עת דין הוא. ובמנחה שהוא עת דין וכשמתדבקים הדין לפני הקב"ה הוא חשוב לפני הקב"ה מאוד, שמדין נעשה רחמים. לפיכך נענה בתפילת המנחה שהביא הדין לחסד".

תיכף", שוב העצמה של אישיות הר' שנהג לפניו משורת הדין. לא הוכיח את היהודי, לא גער בו אלא תיכף ללא שהיות סולח לו. אין בלבו של ר' אלימלך כעס על היהודי, הוא קיבל את הייסורים באהבה וידע שמאת ה' היו. בני האדם רק הוציאו לפועל את גזר הדין שנקבע בשמים, ולכן אין לו בעיה לסלוח ליהודי. ר' אלימלך נאמן לתפיסת עולמו ולדרך התנהגותו אל הזולת. התערבותו של ר' אלימלך לטובת היהודי פעלה וציון הזמן העיד על כך. "ובבואו לביתו כבר כבתה האש".

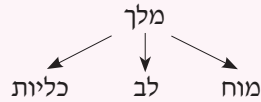
המרחב

המרחב הראשון שמוזכר בסיפור הוא הגלות והנדידה. ר' אלימלך היה מצוי במרחב פתוח וחשוף לתלאות הדרך ולקשייה. כנגד מרחב זה מאופיין בית המזיגה כמקום מוגן אליו נכנס ר' אלימלך כדי לרחוץ את ידיו. הקורא יוצר השלמת פערים בדמיונו וחש את הרגשת הרווחה של ר' אלימלך בהיכנסו לכאורה למרחב מוגן זה. תוצאות המפגש עם מקום זה היו קשות. יושביו של הבית חרצו את דין ביתם להישרף באש, ומשום כך גם עבורם הוא כבר לא היווה מקום מוגן.

היער הוא המרחב הנוסף שאין לו גבולות, הוא פרוץ לארבע רוחות השמים ויש בו סכנות רבות, אך הוא גם מקום להתבודדות ולתפילה שבכוחה לשנות מהלכי שמים. כיבויה של האש בסוף הסיפור מחזיר את הקורא אל המרחב הראשון - אל הבית. שוב קיבל הבית את עוצמתו ואת יכולתו להגן על יושביו. זהו המסר שלמד היהודי מאירוע זה היינו, חוסנו של הבית תלוי בחוסנו המוסרי של הגר בתוכו.

העיצוב הלשוני ומשמעותו

ר' אלימלך מכונה בסיפור גם בשם רבי מלך ארבע פעמים. ניתן לראות בשמו ראשי תיבות של המילים:

כלומר, ר' אלימלך מתאפיין בסיפור כאדם שמצליח לשלוט בכל איברי גופו ושומר על טוהר המידות למרות סביבתו העוינת. בעיצוב הלשוני בולטות החזרות של מספר מילים למשל: השורש גנב: "שנגנבה", "כגנב", "גנב את הפת". (3 פעמים) החזרות מדגישות את העוול שנעשה לחוכר במעשה זה וכך הקורא מזדהה עם תחושה זו. השורש שלח: "וישלח אחריו", "שליחותו", "שלח להכותו" (3 פעמים). שליחת הערל היא שיקוף לרמתו של השולח הריאנדאר. כאן מועצמת דמותו של ר' אלימלך. הוא מחפש את השליחות הרוחנית בגלותו, תיקון המידות של בני עמו בניגוד לשליחות החומרית והבלתי מוסרית של הרינדאר ובני ביתו. גם המילה "פנים" חוזרת בצורות שונות מספר פעמים, והן קשורות לתיאור ר' אלימלך. כך הוא מתואר כש"פניו" מול האילן, הוא אינו מוכן להתפלל "לפניך" היינו, לפני ה' וכן היהודי נפל "לפניו" רגליו. ביטויי לשון אלו מתאימים לאישיותו של ר' אלימלך שנהג לפניו משורת הדין.

שמות פעולה

שמות פעולה רבים נמצאים בסיפור. למשל: להוכיחו, להכותו, לרוץ, לפייסו, לכבות. שימוש בצורה דקדוקית זו מכוונת לעתיד ומגבירה את המתח העלילתי.

מצלול

אף שלפנינו כתיבה בפרוזה נמצא את האסוננס⁴¹ האופייני לשירה. למשל: להוכיחו, להכותו, עונשו לפייסו, ובבואו לביתו-המצלול האסוננטי מצוי בצמתים מרכזיים בסיפור ויוצרים הד שירי. בצומת הראשון ישנה כוונה לפגוע בר' אלימלך ובצומת השני מתרחש המהפך המחשבתי והרגשי אצל החוכר. הוא מכיר בקשר בין מעשיו לעונש ומיד מחליט על שינוי כיוון. הצומת השלישי הוא בסיום הסיפור עם כיבוש השריפה בביתו.

41 האסוננס הוא חרוז בלתי מושלם במקומות שונים בטורי השיר בהברה האחרונה המוטעמת.

הסיפור החסידי מושתת על רבדים שונים של תרבות עם ישראל החל מהתנ"ך, אמרות חז"ל מדרש וקבלה.⁴² ר' אלימלך נכנס לרחוץ את ידיו, והדבר מזכיר לנו את הכנסת האורחים של אברהם אבינו.⁴³ הסיפור שנוח מתבסס על דברי חז"ל: "החושד בכשרים לוקה בגופו",⁴⁴ וכן "מכאן לחושד את חברו בדבר שאין בו, שצריך לפייסו".⁴⁵ על תפילת המנחה המוזכרת בסיפור נאמר: ש"יצחק אבינו תיקן תפילת מנחה"⁴⁶.

מי שפוגע בצדיק פוגע ב"מרכבתו של הבורא", ולכן הוא נענש מיד. הקב"ה אינו מוחל על כבודו של הצדיק, ומשום כך מעניש את היהודי. חז"ל אומרים: "תפילתם של צדיקים מהפכת מידותיו של הקב"ה ממידת רגזנות למידת רחמנות".⁴⁷

התואר ערל - הוא ביטוי מקראי.⁴⁸ כוונתו למי שאינו נימול. בשפה העברית הוא קבל משמעויות בעלות קונוטציות שליליות כמו: ערל לב⁴⁹ במשמעות אטום לב, עקש. חז"ל ייחסו חשיבות רבה לנכונותו של האדם לסלוח ולא להקשות את לבו כפי שנאמר: "כל המעביר על מידותיו מעבירין ממנו כל פשעיו".⁵⁰ ר' אלימלך נהג על פי מידותיו של הקב"ה עליו נאמר: מה הוא רחום אף אתה היה חנון ורחום.⁵¹ ר' אלימלך משמש דוגמא להתנהגות נעלה.

42 על כך ראה: יואב אלשטיין, מעשה חושב, שם, עמ' 27-28.

43 בראשית, יח ד. על פסוק זה "ורחצו רגליכם" הקשה האדמו"ר ר"י מווארקא. אם אברהם אבינו היה נביא כיצד לא הרגיש שאלה הם מלאכים ולא ערביים? ותשובתו היא ללמדנו בענין הכנסת אורחים "שלא יקפידו על אורחים צדיקים דוקא, אלא אפילו אנשים גרועים יקבל אותם בשמחה". ראה: משה שלמה כשר, שבילים במחשבת החסידות, בית תורת שלמה, ירושלים, תשל"ח, עמ' כז.

44 יומא, יט ע"ב. בעל שם טוב, דעת יוסף, ירושלים תשנ"ג, קורח, ד: קורח ועדתו חשדו במשה והשוו אותו למעשיו הרעים של בלעם. הם נענשו באש שיצאה מאת ה' וכלתה אותם. (במדבר, קורח, לה)

45 ברכות, לא ע"ב.

46 ברכות, כו ע"ב. התנהגותו של ר' אלימלך מזכירה את חוני המעגל ראה: תענית, כג ע"א.

47 יבמות, סד ע"א.

48 בראשית, יז יד: "וערל זכר אשר לא ימול את בשר עורלתו ונכרתה הנפש ההיא מעמיה".

49 ירמיהו, ט כה.

50 מגילה, כא ע"א.

51 ספרי, עקב מט: "ללכת בכל דרכיו אלו דרכי הקב"ה אל רחום וחנון. מה המקום נקרא רחום וחנון אף אתה הוי רחום וחנון".

מבנה בינרי

המבנה הבינרי (ניגודי) בסיפור הוא אמצעי עיצוב ספרותי המעצים את הדמות הראשית ומבליט את תכונותיה על רקע התנהגותן הבלתי מוסרית של הדמויות האחרות. כך מתרשמים אנו ביתר שאת מדמותו הייחודית של ר' אלימלך:

דליקה	אהבה וחמלה
הכעס של החוכר	הרחמים וכבישת היצר של ר' אלימלך
עורלת העבד (4 פעמים ערל)	קדושה, טוהרה של ר' אלימלך, מחילה ורחמים
רוע לב, אכזריות	מסירות נפש
וירכב על סוס לרוץ אחריו	ויקח תיכף סוס אחד לרוץ אחריו לפייסו
שליחות לשם פגיעה בזולת	שליחות רוחנית לשם החזרת העם בתשובה
הכאת הרבי	מחילה

קשר רעיוני בין פתיחת הסיפור לסיומו

תאריו של ר' אלימלך בתחילת הסיפור כמו: "מורינו הרב הצדיק", "זכותו יגן עלינו", תואמים את התנהגותו במהלך האירוע ומגיעים לשיאם המוסרי בסיום הסיפור. הסיפור מאמת את ההנחה שכדי להגיע לרמה אקסטטית גבוהה, המאפשרת לאדם לפעול בעולמות העליונים, חייב האדם קודם לחנך עצמו להנהגה מוסרית ולהזדככות נפשית.⁵²

האקסטטיות⁵³

עמידתו של ר' אלימלך מול האילן, שמשמש כצינור לעולמות העליונים וצעתו לקב"ה כמה פעמים היא הנקודה האקסטטית בסיפור והיא זו הנותנת לו ממד מעבר למציאות הרגילה. היא אופיינית לצדיק.

כוחה של תפילה

ר' אלימלך מלמד אותנו מהי כוחה של תפילה אמיתית הנובעת מעומק הלב מתוך מסירות נפש כלפי הזולת. בכוחה של תפילה כזו לשנות דבר במציאות לטובתם של בני אדם.
ר' אלימלך מונה כמה דרכים לעבודת ה' והתפילה נחשבת כמדרגה שנייה לאחר

52 זוהי הנחת הבסיס של עבודת הדוקטור שכתבתי. ראה: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך.
53 הנקודה האקסטטית היא אחד המאפיינים העיקריים והבולטים של הסיפור החסידי. ראה: יואב אלשטיין, האקסטטיות והסיפור החסידי, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ח.

לימוד התורה. זו עבודת הלב שכל אדם מישראל יכול אליה בדרך האמיתית, ככוונת הלב ובהתאמצות מיוחדת שלו. כדבריו: "ומדרגה שנית עבודה היא התפילה שהיא עיקר עבודה שבלב כמו שנאמר ולעובדו בכל לבבכם זו תפילה, כי הלב מבין ובה יוכל לעלות לדביקות הבורא ולקשר עצמו בו יתברך... ולזה צריך התאמצות יותר להתפלל תמיד לה' יתברך ב"ה שיהיה בעוזרו לבל יפרידו היצר הרע מדביקות הבורא."⁵⁴

ר' אלימלך מזכיר בספרו הדרשני פעמים רבות את תפקידו של הצדיק להתפלל על בני עמו ולהיענות לצורכיהם, כדבריו: "הצדיק כשהוא מתפלל ואמר לכולת הדינים שיהיו בטלין נעשה שותף לקב"ה. הקב"ה גוזר והוא מבטל".⁵⁵

תהליך שינוי האישיות - תהליך חניכה

היהודי עבר תהליך של הכרה בחטא, חזרה בתשובה ובקשת סליחה מר' אלימלך תוך השתטחות ונפילה לרגליו. אם קודם לכן התנהגותו נבעה מאטימות, מכעס הרי הנפילה מביעה שינוי תודעתי, הכנעה וחזרה בתשובה. תהליך זה של שינוי מידות מצריך מהאדם כוחות נפש גדולים והתעלות רוחנית ולמעשה הוא מעתה אדם עם אישיות מוסרית אחרת ומודעות שונה.

הטלוס⁵⁶

התנהגות מוסרית ואהבת ישראל הם התשתית גם ליכולת הרוחנית של הצדיק וגם מאפשרת שינוי מהותי של היהודי. אף המבנה הבינרי בסיפור מדגיש שהבחירה החופשית להכרעות מוסריות היא בידי האדם בלבד.

הערכים החינוכיים בסיפור

- ♦ אחריות לזולת בכל מצב בו הוא נמצא
- ♦ דאגה לשלומו ולטובתו של הזולת
- ♦ יכולת שליטה עצמית על מידות הנקמנות והכעס
- ♦ ענווה
- ♦ היכולת להודות במעשה לא ראוי ולבקש סליחה
- ♦ היכולת לשינוי האישיות, תהליך חניכה מכל מצב
- ♦ אמונה והרגשת קרבה לקב"ה בכל מצב

54 נועם אלימלך, א ע"א.

55 נועם אלימלך, נח ד ע"א.

56 על משמעותו של הטלוס ראה בניתוח הסיפור הראשון.

מצבתו של ר' אלימלך מליז'נסק

1. מה מלמד אותנו הסיפור? (אותי, אותך)
2. מי הוא הגיבור של הסיפור?
3. דיון בערכים המוסריים שעולים מהסיפור.
4. דיון בקריטריונים הספרותיים ובמבנה הסיפור. (האם הוא תורם לתוכן?)
5. כיצד היהודי יכול לפתור את הבעיה בדרך אחרת?
6. על כוחות הנפש שצריך האדם כדי למחול לזולת.
6. כתוב סיפור דומה לסיפור החסידי המשולבים בו פרטי מציאות וניסוחי ערכים המתאימים לימינו.
7. חיבור בנושא "החושד בכשרים לוקה בגופו".
8. כוחה ההרסני של האש – כתיבת חיבור חוויתי.
9. כוחה של תפילה- הוכח את כוחה של התפילה ממקורותינו. (תנ"ך, מדרש וחז"ל)
10. הדגם מחוויותיך או מנסייך מהי כוחה של תפילה.
11. עיין באבן שושן ערך "ערל". מהם ביטויי הלשון מצירוף תואר זה. מה המשותף לכל הביטויים?
12. "ובזכות שאנו, כל נשות עמך ישראל מאירות את בתינו באור הנרות, תשמור את כל בתי ישראל משרפה ותבערה, ובזכות זה תזכנו, שלא יבערו בלבנו שום כעס וחמה לעולם וישרור אך שלום ושלוה במחננו". זהו קטע של תפילת האשה בזמן הדלקת נרות שבת. מה הקשר בין תוכן תפילה זו לנושאים שהועלו בסיפור?
13. מסופר על ר' אלימלך ועל ר' זושא אחיו שבעת נדודיהם ב"גלות" היתה להם אכסניא בלאדמיר אצל אחד החסידים. וכשנתפרסמו ובאו ללאדמיר והיו בכפר סמוך, הגיע גביר ובקש שיתאכסנו אצלו. האחים אמרו לו שיכנס לעיר והם יבואו בעצמם. וכעת הם באו אל העיר לא כפי שהגיעו קודם לכן רגלי אלא בעגלה עם סוסים ונסעו אל ידידם ר' אהרון. הגביר שלא הגיעו אליו בא אליהם בטענות. על כך ענו לו: "אנו אותם אנשים שהיינו קודם ולכן אין אנו צריכים לשנות את האכסניא. השינוי היחיד אצלנו שבגללו אתם רוצים לארח אותנו הוא בגלל העגלה והסוסים. אם כן קחו אליכם את העגלה עם הסוסים". (אוהל אלימלך, סימן רנח)
- א. מהי האירוניה בדברי ר' אלימלך ור' זושא?
- ב. כיצד נתפסת מצוות הכנסת אורחים בעיני הצדיקים?
14. מה מסמלת "הכנסת האורחים" שקיימת כיום בציונו של ר' אלימלך וכיצד היא מתקשרת לסיפור?

ציורו של ר' אלימלך מליו'נסק תע"ז- תקמ"ז (1717-1787)

תפילת ר' אלימלך

אדרבה, תן בליבנו שנראה כל אחד
מעלות חברינו ולא חסרונם, ושנדבר כל אחד
את חבירו בדרך הישר והרצוי לפניך,
ואל יעלה שום שנאה מאחד על חברו חלילה.
תחזק התקשרותנו באהבה אליך, כאשר גלוי וידוע לפניך,
שיהא הכל נחת רוח אליך.
אמן כן יהי רצון.
(מתוך התפילה שחיבר ר' אלימלך הנאמרת קודם התפילה)

❧ ביבליוגרפיה ❧

✦ מקורות קבליים

ספר הזוהר, א-ג (מנטובה שי"ח-ש"ן), מהדורת מ' מרגלית, ירושלים תש"ל.
פרדס רימונים, ר' קורדובירו משה, ירושלים תשכ"ב.
תיקוני זוהר (מנטובה שי"ח), ירושלים תשמ"ז.

✦ מקורות חסידיים (כתבי עיון וסיפורים)

אגרת הקודש, ר' זכריה מנדל מירוסלב, בסוף נועם אלימלך, עמ' קיב ע"ב.
אוהל אלימלך - מיכלזאן אברהם חיים שמחה בונים, ירושלים תשס"ב.
ארץ החיים, חיים ליבערזאן, פשעמישל תרפ"ז.
בית ישראל, ראובן ז"ק, פיעטרקוב, תרע"ג.
גן הדסים, אלעזר דב גימאן, לובלין תרפ"ט.
דברי דוד, ישראל רפופרט, הוסיאטין, תרס"ד.
דגל מחנה אפרים, ר' משה חיים אפרים מסדילקוב (קארעץ תק"ע), ירושלים תשנ"ד.
התגלות צדיקים, תפארת צדיקים, שלמה גבריאל רוזנטל, גדליה נגאל (מהדיר), כרמל, ירושלים תשנ"ו.
יד מאור ושמש, אפשטיין, קלונימוס קלמן, ברקלין תשל"ז.
ליקוטי מוהר"ן, (אוסטרהא תקס"ח), מכון תורת הנצח, ירושלים תשנ"א.
ליקוטי שושנה, בסוף נועם אלימלך, עמ' צח-קי.
לישרים תהילה - קליינמן משה חיים, פיעטרקוב, ורשא תרע"ד.
נועם אלימלך, מהדורת נגאל, ירושלים תשמ"ח.
נפלאות הרבי, משה מנחם וואלדען, ירושלים, תשמ"ט.
סדר הדורות החדש, מנחם מנדל בודק, לעמבערג תרכ"ה.
סיפורי יעקב, יעקב סופר, גדליה נגאל (מהדיר), ירושלים תשנ"ד.
סיפורי מעשיות, ר' נחמן מברסלב, ירושלים תשנ"ו.
סיפורים חסידיים, מנחם מנדל בודק (לעמבערג 1864), גדליה נגאל (מהדיר), תל אביב תשנ"א.
סיפורים חסידיים, מנחם מנדל בודק, גדליה נגאל (מהדיר), תל-אביב תשנ"א.
סיפורים נוראים, יעקב קינדר (לעמבערג תרל"ה), ירושלים תשנ"ב 1992.
ספרן של צדיקים, אליעזר דוב גימן, ורשא תרע"ד.

עשר צחצחות, ברגר ר' ישראל, פיעטרקוב תר"ע.
צעטיל קטן בתוך: נועם אלימלך, בהקדמה.
שבחי הבעש"ט (קאפוסט תקע"ה), אברהם רובינשטיין (מהדיר), ירושלים
תשנ"ב.
שבחי הבעש"ט, שמואל אבא הורודצקי, (מהדיר) תל-אביב תש"ך.

✦ ביבליוגרפיה מחקרית

אבן יוסף, הדמות בסיפורת, ספרית פועלים, תל-אביב תש"מ.
אטקס עמנואל, תנועת החסידות בראשיתה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה
9-10, תל-אביב תשנ"א.
איזל משה, "הפירוש המאגי והתיאורגי של המוסיקה בטקסטים יהודיים
מתקופת הרנסנס ועד החסידות", יובל, ד (תשמ"ב), עמ' לג-סג.
איידלבוים מאיר, רבי אלימלך מליז'נסק, עם עולם, תל-אביב חש"ד.
אליאור רחל, "בין היש' ל'אין' - עיון בתורת הצדיק של ר' יעקב יצחק החוזה
מלובלין".
אליאור רחל, ישראל ברטל, חנא שמרוק (עורכים), צדיקים ואנשי מעשה.
מחקרים בחסידות פולין, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ד.
אלפסי יצחק, בשדה החסידות, תל-אביב תשמ"א.
אלפסי יצחק, החסידות מדור לדור, כרך א,ב, ירושלים תשנ"ה.
אלפסי יצחק, אנציקלופדיה לחסידות, מוסד הרב קוק, כרכים א-ג, ירושלים
תשמ"ו, תשס"א, תשס"ה.
אלפר אורה, המימד הפנטסטי ביצירת ר' נחמן מברסלב, חיבור לשם קבלת
תואר דוקטור, אוניברסיטה עברית, ירושלים תשנ"ד.
אלשטיין יואב, מעשה חושב, עיונים בסיפור החסידי, עקד, תל-אביב
תשמ"ד.
אלשטיין יואב, פעמי בת-מלך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-אילן תשמ"ד.
אלשטיין יואב, האקסטאזה והסיפור החסידי, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-
גן
תשנ"ח.
אלשטיין יואב, אבידב ליפסקר, 'תימטולוגיה של ספרות עם ישראל - קווי
יסוד', ביקורת ופרשנות, 30 (תשנ"ד), עמ' 14-7.
אלשטיין יואב, אבידב ליפסקר, רלה קושלבסקי (עורכים), אנציקלופדיה

של הסיפור היהודי סיפור עוקב סיפור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ה.

אנקורי מיכה, הלב והמעין, רמות, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב תשנ"א.
אסף דוד, "עולם התורה בפולין", האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 5-6, תל אביב תש"ן.

אשכולי אהרון זאב, החסידות בפולין, ירושלים תשנ"ט.

בובר מרטין, בפרדס החסידות, ירושלים - תל-אביב תשנ"ג.

בובר מרטין, אור הגנוז, ירושלים - תל-אביב תשל"ט.

בן יעקב משה אבן עזרא, שירי משה בן יעקב אבן עזרא, ספר ראשון, שירי החול, דביר, תל-אביב-ירושלים תרפ"ח.

בן-עמי יששכר, דב נוי, "פרקים בחקר מנהגי חתונה", מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, ד, מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ד.

בר-תקווה בנימין, פיוטי ר' יעקב אבן-צור, מכון לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח, ירושלים תשמ"ח.

גרוס משה דוד, אוצר האגדה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ג.

גריס זאב, ספרות ההנהגות, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ן.

דביר-גולדברג רבקה, הצדיק החסידי וארמון הליותן, תל-אביב תשס"ג.

דובנוב שמעון, תולדות החסידות, תל-אביב תשכ"ז.

דינור בן-ציון, "ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים", מפנה הדורות, מוסד ביאליק, ירושלים תשט"ו. ירושלים תרצ"א.

דן יוסף, הסיפור החסידי, ירושלים 1990.

דן יוסף, הנובלה החסידית, ירושלים תשמ"ו.

הלפרין ישראל, "נישואי בהלה במזרח אירופה", ציון, כז (תשכ"ב), עמ' 289-293.

הורודצקי שמואל אבא, החסידות והחסידיים, ברלין תרפ"ג, ד.

הנדלר חנה, הסיפור החסידי עיצובים ספרותיים ועמדות מטאפיזיות - עיון ביצירתו של מנחם מנדל בודק, עבודה לשם תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ג.

וורטהיים אהרון, הלכות והליכות, ירושלים תשס"ג.

זק ברכה, "עיון בתורתו של החוזה מלובלין", בתוך: רחל אליאור, ישראל ברטל, חנא שמרוק (עורכים), צדיקים ואנשי מעשה מחקרים בחסידות פולין, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ד.

חזן אפרים, פיוטי ר' משה בוג'נאח איש טריפולי, יד בן צבי והאוניברסיטה

העברית, ירושלים תשמ"ט.

חלמיש משה, מבוא לקבלה, ירושלים תשנ"א.

טשרניחובסקי שאול, שירי שאול טשרניחובסקי, דביר, תל-אביב תשכ"ח.

יעקבסון יורם, מקבלת האר"י עד לחסידות, משרד הביטחון, תל-אביב

תשמ"ד.

יעקבסון יורם, תורתה של החסידות, משרד הביטחון, תל-אביב תשמ"ו.

ישבעם הלוי סגל, ערכים בחסידות, כפר חב"ד תשנ"ח.

כהן אדיר, "תורת החסידות של בובר כמנוף לחינוך רליגיוזי", משנתו

החינוכית של בובר, יחדיו, תל-אביב 1976.

כי טוב אליהו, חסידים ואנשי שם, ירושלים תשל"ח.

כשר משה שלמה, שבילים במחשבת החסידות, בית תורת שלמה, ירושלים

תשל"ח.

לנדוי בצאלאל, הרבי אלימלך מליז'נסק, אור החסידות, ירושלים תשכ"ג.

לוין דינה, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה

המוסרית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת

גן תשס"א.

מרק צבי, סיפורי ר' נחמן מברסלב-אקזיסטנציאליזם חסידי, עבודת M.A.,

אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ג.

מרק צבי, מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן מברסלב, תל-אביב תשס"ד.

נגאל גדליה, משנת החסידות בכתבי ר' אלימלך מליז'נסק ובית מדרשו, חיבור

לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית תשל"ב.

נגאל גדליה, מאגיה מיסטיקה וחסידות, תל-אביב 1992.

נגאל גדליה, הסיפורת החסידית תולדותיה ונושאה, ירושלים 1981.

נגאל גדליה, מלקטי הסיפור החסידי, ירושלים תשנ"ו.

נגאל גדליה, מחקרים בחסידות, ירושלים תשנ"ט.

נחמיאס בן-ציון, שירת ספרד, ספרית מעריב, תל-אביב תשנ"ב.

עגנון ש"י, הכנסת כלה, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז.

פרידהבר צבי, "מנגינים ורקדנים יהודיים בשבת - חתונה בקהילת איזמיר",

מקדם ומים, ד (תשנ"א), ימ' 287-291.

פרץ י.ל., כתבי י' ל' פרץ, דביר, תל-אביב תשכ"ה.

קושלבסקי רלה, דינה לוין, "בן סבר ושפיפון בן ליש", אנציקלופדיה של

הסיפור היהודי, (עורכים: יואב אלשטיין, אבידב ליפסקר, רלה

קושלבסקי), רמת-גן תשס"ה, עמ' 323-331.

רבינוביץ צבי מאיר, בין פשיסחה ללובלין, ירושלים תשנ"ז.
רוסמן משה, פולין, האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 3-4, תל-אביב 1991,
עמ' 102-106.

רצהבי יהודה, שירת תימן העברית, עם עובד, תל-אביב 1988.
שוחט ע, "על השמחה בחסידות", ציון, טז (תשי"א), עמ' 30-43.
שלום גרשום, "דבקות או התקשרות אינטימית עם אלוקים בראשית
החסידות", דברים בגו, חלק ב, עם עובד, תל-אביב 1990.
שלום גרשום, מרטין בובר לחסידות", בתוך: דברים בגו, חלק ב, עם עובד,
תל-אביב 1990.

שמרוק חנא, "החסידות ועסקי החכירות", ציון, 35 (תש"ל), עמ' 182-192.
שץ אופנהיימר רבקה, "למהותו של הצדיק בחסידות" - עיונים בתורת
הצדיק של ר' אלימלך מליז'נסק", מולד, יח (תש"ך-תשכ"א), עמ' 365-378.
תשבי ישעיהו, משנת הזוהר, ירושלים תשנ"ו.

ניתן למצוא ניתוחים של סיפורים נוספים באתר "דעת" במדור "חסידות"
ובכתב העת "מעמקים".

